

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Електронне видання

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ТА ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ**

З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Електронне видання

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ТА ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ»

для студентів
другого (магістерського)
рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

**Харків
2026**

Методичні матеріали та завдання до практичних занять з навчальної дисципліни «Земельні спори» для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» / уклад.: Ігнатенко І.В., Гордєєв В.І., Данілік Д.М., Лейба Л.В., Лісова Т.В., Шарапова С.В., Шульга М.В. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2026. 93 с.

У к л а д а ч і: І. В. Ігнатенко,
В. І. Гордєєв,
Д. М. Данілік,
Л. В. Лейба,
Т. В. Лісова,
С. В. Шарапова,
М. В. Шульга.

Затверджено на засіданні кафедри земельного та аграрного права

Протоколом № 1 від 27 серпня 2026 року

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2026

ВСТУП

Метою вивчення навчальної дисципліни «Земельні спори» є закріплення, розширення й поглиблення студентами спеціальних правових знань щодо: змісту норм законодавства, якими врегульовуються земельні правовідносини і які використовуються при розгляді земельних спорів; практичної діяльності спеціально уповноважених органів із вирішення земельних спорів; ролі інституту захисту земельних прав як комплексної системи юридичного інструментарію, що реалізується через судовий і позасудовий порядок вирішення земельних спорів, а також врегулювання земельних спорів шляхом медіації. Не менш важливими завданнями викладача є активізація аналітичної діяльності студентів, вироблення вмінь самостійного аналізу й тлумачення законодавства; правильне обрання способів захисту земельних прав і врахування правових позицій Верховного Суду щодо аналогічних правовідносин при вирішенні земельних спорів; набуття студентами комплексу системних і професійних знань, компетенцій у сфері правового регулювання використання земельних ділянок на різних юридичних титулах. Усе це дозволить проводити самостійні наукові дослідження й розробляти практичні рекомендації у відповідній сфері. Опанування дисципліною «Земельні спори» сприяє становленню сучасного правника як фахівця, який може забезпечити захист земельних прав та інтересів відповідних суб'єктів при вирішенні земельних спорів.

Запропонований курс входить до ядра освітньо-професійної програми за другим (магістерським) освітньо-кваліфікаційним рівнем вищої освіти і викладається задля кваліфікаційної підготовки магістрів, які володіють фундаментальними юридичними знаннями у сфері вирішення земельних спорів у спосіб і в рамках унормованих законодавцем процесуальних форм.

Відповідно до компонентів і дидактичної структури вивчення навчальної дисципліни «Земельні спори» має на меті:

формування фахових і предметних компетентностей, чого можна досягти завдяки ознайомленню з науково обґрунтованими концепціями і доктринами, розумінню основ правового регулювання розгляду земельних спорів; набуття умінь визначення особливостей правовідносин, що виникають при розгляді й вирішенні земельних спорів, і специфіки вирішення окремих категорій спорів, пов'язаних із земельними правовідносинами, у судах загальної юрисдикції, застосування неюрисдикційних форм і способів захисту земельних прав, систематизувати і класифікувати земельні спори; опанування прийомів аналізу правозастосовної практики розгляду і вирішення земельних спорів, переконливої аргументації, спираючись на норми права, і власної точки зору з тієї чи іншої проблеми, пов'язаної з розглядом і вирішенням земельного спору.

При вивченні навчальної дисципліни «Земельні спори» у студентів мають бути сформовані такі предметні компетентності, як: здатність здійснювати критичний та системний аналіз різних правових явищ, земельно-правових норм і юридичних фактів; системно розуміти правові проблеми вирішення земельних спорів і специфіку правового регулювання їх розгляду й вирішення; знання й розуміння юридичної природи категорій «земельні спори»; здатність тлумачити й застосовувати норми земельного права і законодавства у процесі роботи за юридичною спеціальністю; здатність планувати, організовувати і контролювати власну діяльність при вирішенні професійних завдань; уміння грамотно і точно обґрунтовувати свою позицію й прийняте рішення за конкретним завданням щодо вирішення земельних спорів; знання методів, засобів, прийомів, що використовуються відповідно до прийнятих правил при систематизації нормативно-правових актів земельного спрямування для забезпечення їх досконалості; здатність до застосування інформаційних технологій і баз даних при вирішенні науково-практичних проблем щодо розгляду й вирішення земельних спорів; здатність навчатися і безперервно поновлювати свої знання, уміння самостійно вирішувати науково-теоретичні й науково-практичні проблеми, що

виникають при розгляді й вирішенні земельних спорів; уміння професійно і точно формулювати й висловлювати свої позиції, враховувати думки інших членів команди, здатність демонструвати основні навички роботи у команді; уміння самостійно поповнювати свої знання й використовувати їх на практиці при застосуванні земельного законодавства; самостійно ознайомлюватися із законодавством ЄС щодо вирішення земельних спорів; володіти навичками визначення особливостей правовідносин, що виникають при розгляді й вирішенні земельних спорів; демонструвати знання щодо юридичних гарантій захисту земельних прав власників і користувачів земельних ділянок як комплексної системи юридичного інструментарію; визначати специфіку вирішення окремих категорій спорів, що виникають у зв'язку з реалізацією земельних правовідносин, у судах загальної, адміністративної та господарської юрисдикції і застосування належних способів захисту земельних прав; виробляти вміння аналізувати правозастосовну практику розгляду і вирішення земельних спорів щодо права власності і правові позиції Верховного Суду; кваліфіковано обґрунтовувати власну точку зору з тієї чи іншої проблеми, пов'язаної з розглядом земельного спору тощо; уміння складати правові документи із застосуванням відповідних прийомів при вирішенні завдань щодо розгляду й вирішення земельних спорів; здатність критично та системно аналізувати правові норми, вибудовувати правовідносини у професійній діяльності при вирішенні практичних завдань щодо розгляду й вирішення земельних спорів; уміння вчиняти юридичні дії відповідно до земельного законодавства.

Формування предметних компетентностей має сприяти досягненню результатів навчання, передбачених освітньо-професійною програмою другого (магістерського) рівня.

Обсяг і структура навчальної дисципліни

Для здобувачів вищої освіти денної форми навчання

№ п/ п	Дата провед ення (згідно розкла ду)	Тематика навчального курсу	Обсяг у годинах			
			Усьо го	У тому числі		
				Лекц ії	Практич ні заняття, семінарс ькі заняття , колоквіу ми тощо	Самостій на робота
		Модуль 1. Земельні спори: загальна характеристика їх вирішення				
1.		Тема 1. Земельні спори: поняття, сутність та правова класифікація	12	2	2	8
2.		Тема 2 Способи захисту земельних прав та їх класифікація при розгляді земельних спорів	12	2	2	8
3.		Тема 3. Юрисдикція (підвідомчість) земельних спорів	12	2	2	8
4.		Тема 4. Загальна характеристика земельних спорів, які вирішуються судами	12	2	2	8
		<i>Разом</i>	<i>48</i>	<i>8</i>	<i>8</i>	<i>32</i>

		Модуль 2. Особливості вирішення земельних спорів з урахуванням титулу приналежності земельної ділянки				
1.		Тема 1. Особливості вирішення земельних спорів щодо набуття, реалізації та припинення права власності на земельні ділянки	12	2	2	8
2.		Тема 2. Особливості вирішення земельних спорів щодо реалізації права постійного користування земельними ділянками	12	2	2	8
3.		Тема 3. Особливості вирішення земельних спорів щодо договірної форми використання земельних ділянок на умовах оренди	12	2	2	8
4.		Тема 4. Особливості земельних спорів щодо припинення,	12	2	2	8

		внесення змін та поновлення договору оренди земельних ділянок				
5.		Тема 5. Особливості вирішення земельних спорів щодо окремих інститутів права землекористування	12	2	2	8
6.		Тема 6. Особливості вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами	12	2	2	8
		<i>Разом</i>	<i>72</i>	<i>12</i>	<i>12</i>	<i>48</i>
		Усього годин / кредитів ECTS	120/4	20	20	80

Для здобувачів вищої освіти заочної форми навчання

№ п/п	Дата проведення (згідно розкладу)	Тематика навчального курсу	Обсяг у годинах			
			Усього	У тому числі		
				Лекції	Практичні заняття, семінарські заняття, колоквиуми тощо	Самостійна робота
		Модуль 1. Земельні спори: загальна характеристика їх вирішення				
1.		Тема 1. Земельні	13	2	-	11

		спори: поняття, сутність та правова класифікація				
2.		Тема 2 Способи захисту земельних прав та їх класифікація при розгляді земельних спорів	11	-	-	11
3.		Тема 3. Юрисдикція (підвідомчість) земельних спорів	11	-	-	11
4.		Тема 4. Загальна характеристика земельних спорів, які вирішуються судами	11	-	-	11
		<i>Разом</i>	<i>46</i>	<i>2</i>	<i>0</i>	<i>44</i>
		Модуль 2. Особливості вирішення земельних спорів з урахуванням титулу приналежності земельної ділянки				
1.		Тема 1. Особливості вирішення земельних спорів щодо набуття, реалізації та припинення права власності на земельні ділянки	11	-	-	11
2.		Тема 2. Особливості	11	-	-	11

		вирішення земельних спорів щодо реалізації права постійного користування земельними ділянками				
3.		Тема 3. Особливості вирішення земельних спорів щодо договірної форми використання земельних ділянок на умовах оренди	11	-	-	11
4.		Тема 4. Особливості земельних спорів щодо припинення, внесення змін та поновлення договору оренди земельних ділянок	11	-	-	11
5.		Тема 5. Особливості вирішення земельних спорів щодо окремих інститутів права землекористування	15	2	2	11
6.		Тема 6. Особливості вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами	15	2	2	11
		<i>Разом</i>	<i>74</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>66</i>
		Усього годин /	120/4	6	4	110

		кредитів ECTS				
--	--	---------------	--	--	--	--

Для здобувачів вищої освіти дистанційної форми навчання

№ п/ п	Дата провед ення (згідно розкла ду)	Тематика навчального курсу	Обсяг у годинах			
			Усьо го	У тому числі		
				Лекц ії	Практич ні заняття, семінарс ькі заняття , колоквіу ми тощо	Самостій на робота
		Модуль 1. Земельні спори: загальна характеристика їх вирішення				
1.		Тема 1. Земельні спори: поняття, сутність та правова класифікація	12	2	0	10
2.		Тема 2 Способи захисту земельних прав та їх класифікація при розгляді земельних спорів	12	2	0	10
3.		Тема 3. Юрисдикція (підвідомчість) земельних спорів	12	2	0	10
4.		Тема 4. Загальна характеристика земельних спорів, які вирішуються судами	12	2	0	10
		<i>Разом</i>	<i>48</i>	<i>8</i>	<i>0</i>	<i>40</i>

		Модуль 2. Особливості вирішення земельних спорів з урахуванням титулу приналежності земельної ділянки				
1.		Тема 1. Особливості вирішення земельних спорів щодо набуття, реалізації та припинення права власності на земельні ділянки	12	2	0	10
2.		Тема 2. Особливості вирішення земельних спорів щодо реалізації права постійного користування земельними ділянками	12	2	0	10
3.		Тема 3. Особливості вирішення земельних спорів щодо договірної форми використання земельних ділянок на умовах оренди	12	2	0	10
4.		Тема 4. Особливості земельних спорів щодо припинення,	12	2	0	10

		внесення змін та поновлення договору оренди земельних ділянок				
5.		Тема 5. Особливості вирішення земельних спорів щодо окремих інститутів права землекористування	12	2	0	10
6.		Тема 6. Особливості вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами	12	2	0	10
		<i>Разом</i>	<i>72</i>	<i>12</i>	<i>0</i>	<i>60</i>
		Усього годин / кредитів ECTS	120/4	20	0	100

ЗАТВЕРДЖЕНО
на засіданні кафедри земельного
та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(протокол № 1 від 27.08.2026 р.)

**ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ»**

***Модуль 1. Земельні спори: загальна характеристика
їх вирішення***

Вирішення земельних спорів як одна із гарантій реалізації земельних прав. Поняття і зміст земельних спорів. Об'єктно-суб'єктний склад земельних спорів. Класифікація земельних спорів. Поняття «способи захисту земельних прав», їх класифікація. Основні способи захисту земельних прав. Юрисдикційна форма захисту прав. Підвідомчість земельних спорів. Позасудовий порядок вирішення земельних спорів. Правові засади вирішення земельних спорів. Характеристика земельних спорів, які вирішуються судами. Земельні спори, які не підлягають судовому розгляду з урахуванням практики Верховного Суду.

***Модуль 2. Особливості вирішення земельних спорів з
урахуванням титулу приналежності земельної ділянки***

Особливості земельних спорів щодо набуття права власності на земельні ділянки. Земельні спори щодо реалізації права власності на земельні ділянки. Особливості вирішення земельних спорів щодо припинення права власності на земельні ділянки. Особливості вирішення земельних спорів щодо реалізації права постійного користування земельними ділянками. Особливості порядку розгляду та вирішення спорів у сфері постійного користування земельними ділянками. Правові проблеми у сфері постійного землекористування у

практиці Верховного Суду. Особливості вирішення земельних спорів щодо договірної форми використання земельних ділянок на умовах оренди. Поняття та юридичні ознаки договору оренди землі. Об'єкти, суб'єкти та істотні умови договору оренди землі. Особливості укладення договору оренди землі. Земельні спори та правові позиції Верховного Суду щодо договірної форми використання земельних ділянок на умовах оренди. Особливості земельних спорів щодо припинення, внесення змін та поновлення договору оренди земельних ділянок. Підстави та наслідки припинення договору оренди земельної ділянки. Особливості судової практики щодо підстав та порядку припинення договору оренди земельної ділянки. Особливості земельних спорів щодо внесення змін до договору оренди земельних ділянок. Особливості поновлення договору оренди земельної ділянки. Правові позиції Верховного Суду щодо поновлення договору оренди землі. Особливості вирішення земельних спорів щодо окремих інститутів права землекористування. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) та для забудови (суперфіцій). Загальна характеристика окремих титулів права землекористування. Земельні спори та правові позиції Верховного Суду щодо особливостей інститутів емфітевзису та суперфіцію. Проблеми встановлення та припинення земельних сервітутів. Особливості вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами. Особливості визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Правові проблеми кондикційних відносин при використанні земельних ділянок. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок та використання їх не за цільовим призначенням. Особливості відшкодування шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА ЗАВДАННЯ

Земельні спори: загальна характеристика їх вирішення

Тема 1. Земельні спори: поняття, сутність і правова класифікація

Питання для обговорення

1. Вирішення земельних спорів як одна із гарантій реалізації земельних прав.
2. Поняття і зміст земельних спорів.
3. Об'єктно-суб'єктний склад земельних спорів.
4. Класифікація земельних спорів.

Завдання

1. На переконання Б., власник суміжної земельної ділянки С. не дотримується правил добросусідства, що проявляється в такому: С. самовільно відрізав гілку дерева, яке росло на земельній ділянці Б., і викинув її на його ділянку, крім того, С. іноді туди ж викидав різне сміття. У зв'язку із цим між сусідами виникали постійні сварки.

Свої дії С. аргументував тим, що він мав право зрізати гілку дерева, що знаходиться на території земельної ділянки Б., оскільки ця гілка розрослася над його присадибною ділянкою, чим створювала перепони у використанні земельної ділянки за цільовим призначенням. Крім того, С. стверджував, що сміття не викидав, тому права власника суміжної земельної ділянки він не порушував.

Однак Б., у свою чергу, вважаючи, що вказані дії не дають йому можливості використовувати земельну ділянку за призначенням, звернувся до органів місцевого самоврядування.

Вирішіть справу. Надайте визначення поняття «земельний спір». Наведіть класифікацію земельних спорів. Що

є предметом спору? Визначте суб'єктний склад спору. Яким шляхом можна захищати права громадян?

2. На належній Р. земельній ділянці без її дозволу невідомі особи самовільно спорудили дитячий майданчик у вигляді комплексу металевих конструкцій, закріплених шляхом закопування у поверхневий шар земельної ділянки. При спробі Р. демонтувати дитячий майданчик М. перешкоджав цьому. Крім того, із приводу цього Р. подано заяву про вчинення правопорушення, після чого вона була викликана в поліцію.

Однак М. продовжував вчиняти дії, які перешкоджали Р. відновити стан земельної ділянки, що змусило Р. звернутися до суду з позовом проти М. про визнання права й усунення перешкод у користуванні майном. Також вона просила відновити стан земельної ділянки, що існував до порушення її прав на користування, визнати право на самозахист свого права власності на вказану земельну ділянку шляхом демонтажу незаконно спорудженого на ній дитячого майданчика; заборонити М. вчиняти дії, які перешкоджали б їй відновити стан земельної ділянки, що існував до такого порушення.

Вирішіть справу. Визначте об'єктно-суб'єктний склад спору. Хто має право на самозахист? У чому полягає суть самозахисту? Чи є належним обраний Р. спосіб захисту права?

3. М. звернулася до Т. із вимогою про усунення перешкод у користуванні її земельною ділянкою, які виникли у зв'язку з тим, що Т. самоправно зрізала встановлену нею на межі ділянки суміжного землекористування з М. металеву огорожу, яка кріпилася на стовпчиках, і перенесла її на певну відстань вглиб земельної ділянки М., тобто фактично стала незаконно користуватися частиною належної останній на праві власності земельної ділянки.

Добровільно відновити межу земельної ділянки суміжного землекористування і огорожу відповідно до правовстановлюючих документів М. і звільнити самовільно зайняту земельну ділянку, яка наразі перебуває в її незаконному користуванні, Т. не бажає.

Оскільки Т. не вважає надані їй М. документи достатнім аргументом, остання вирішила навести додаткові докази, для чого звернулася до фахівця-геодезиста з проханням визначити розміри земельної ділянки. За результатами проведеної геодезистом кадастрової зйомки був встановлений факт порушення Т. меж земельної ділянки суміжного землекористувача, однак вона і після цього відмовилася відновити межу земельної ділянки суміжного землекористувача. З огляду на це М. вирішила самостійно відновити стан земельної ділянки, який існував до порушення її прав, а саме встановити первісне огороження.

Вирішіть справу. Визначте предмет спору. Які органи наділені повноваженнями вирішувати або врегульовувати спори такого виду?

4. Міською радою надано дозвіл кооперативу на розробку проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки для будівництва й обслуговування багатоквартирного будинку за рахунок земель міської ради, а згодом цей проєкт затверджено. Пізніше дана земельна ділянка була надана в оренду на 5 років.

Із позовом про визнання незаконним і скасування рішення міської ради до суду звернулася П. Аргументуючи свої дії, вона зазначила, що мала намір взяти участь у земельних торгах, які мали б бути проведені щодо земельної ділянки, яка передана в оренду, і за правилами ст. 134 Земельного кодексу України право на оренду даної земельної ділянки, що перебуває в запасі міської ради, повинно було бути предметом земельних торгів. Ні кооператив, ні мета, з якою цій юридичній особі передана земельна ділянка в оренду, не передбачені ч. 2 ст. 134 Земельного кодексу України.

Вирішіть справу. Що є предметом спору? Чи може спір бути вирішеним у позасудовому порядку або врегульований шляхом медіації?

5. Група депутатів місцевої ради під час сесійного засідання виступила із заявою про незаконність раніше прийнятих рішень про погодження передачі земельних ділянок

комунальної власності в суборенду. Незважаючи на те, що відповідно до закону земельні ділянки передавалися в оренду на конкурсній основі, депутати вимагали їх передачі у суборенду також із проведенням конкурсу.

Рада таку заяву не задовольнила, з огляду на це група депутатів звернулася до суду із позовом про припинення договорів суборенди, вважаючи порушеним порядок надання земельних ділянок у суборенду.

Як має бути вирішена ця справа? Визначте суб'єктний склад земельного спору. Яка форма захисту може бути застосована й який орган наділений повноваженнями вирішувати спори такого виду?

Рекомендована література

1. Долинська М. С. Земельні спори у сучасній Україні: історико-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2025. № 1. С. 23-31.

2. Валянська Т. П. Земельні спори: договірна форма врегулювання та її правові аспекти. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука".* 2024. № 3 (73).

3. Палійчук В. Б. Принцип «належного урядування» у практиці ЄСПЛ у контексті вирішення земельних спорів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Том 2. № 4. С. 70-74.

4. Хлистік М. А. Про деякі аспекти вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 2. Вип. 84. С. 254-262.

5. Федчишин Д. В. Альтернативні способи вирішення спорів при примусовому відчуженні земель: баланс публічних та приватних інтересів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2026. № 1. С. 47-52.

6. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. № 1 (42). С. 75–81.

7. Бурцев О. В. Правові засади вирішення межових земельних спорів: монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 196 с.

8. Борищак В. О., Ігнатенко І. В. Деякі питання створення спеціалізованих земельних судів для забезпечення ефективного захисту земельних прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. № 6. С. 435-439.

9. Удовенко І. О., Шемякін М. В., Барабаш Н. П. Земельні спори та розгляд судових справ: вирішення конфліктів у земельних відносинах. *Наукові перспективи: журнал*. 2023. № 11(41). С. 1063-1074.

10. Федчишин Д. В. Реалізація та захист земельних прав в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. Херсон: Гельветика, 2020. 418 с.

Рекомендована судова практика

1. Земельні спори: правові висновки Верховного Суду / упоряд. Ю. Я. Чумак. Київ: Алерта, 2021. 350 с.

2. Правові позиції Великої Палати Верховного Суду у спорах, що виникають із земельних правовідносин: посібник / Л. А. Швецова та ін. Харків, 2021. 908 с.

3. Способи захисту прав на землю: практика Верховного Суду. Іван Міщенко суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду. м. Київ, 3 червня 2021 року.

4. Земельні правовідносини: правові позиції Великої Палати Верховного Суду у спорах, що виникають із земельних правовідносин / Л. А. Швецова та ін. Київ: ВД «Дакор», 2020. 908 с.

4. Дайджест із земельних спорів. Огляд практики Верховного Суду за 1 квартал 2026.

5. Дайджест із земельних спорів. Огляд практики Верховного Суду за 2 квартал 2025.

6. Дайджест із земельних спорів. Огляд практики Верховного Суду за 1 квартал 2025.

7. Земельні спори: огляд практики Верховного Суду за 1 квартал 2024.

8. Земельні спори: огляд практики Верховного Суду за 1 квартал 2024.

9. Уркевич. В. Юрисдикційність земельних спорів: практика Великої палати Верховного Суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Prakt_VS_jirr_zem_sporiv.pdf

10. Берназюк Я. Правові позиції Верховного Суду у публічно-правових земельних спорах. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/128_Case_law_of_the_Supreme_Court_on_public_land_disputes_bernaziuk.pdf

Тема 2. Способи захисту земельних прав та їх класифікація при розгляді земельних спорів

Питання для обговорення

1. Поняття «способи захисту земельних прав».
2. Способи захисту земельних прав.
3. Класифікація способів захисту земельних прав.

Завдання

1. Право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення ПП К. набув 10 березня 2013 р., що посвідчується Державним актом на право власності.

У листопаді 2016 р. К. було оголошено підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 191, 369, 364 КК України. Внаслідок цього ухвалою районного суду на земельну ділянку було накладено арешт із метою запобігання подальшого її перепродажу.

У ході досудового розслідування земельну ділянку було передано в управління Національного агентства України з питань виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

У межах проведення управління майном Агентство прийняло рішення про передачу земельної ділянки для

реалізації на електронних торгах. За результатами проведення аукціону переможцем торгів оголошено ТОВ “ТОРГ”, з яким було укладено договір купівлі-продажу земельної ділянки і підписано акт її приймання-передачі.

У березні 2025 р. ухвалою апеляційного суду арешт із земельної ділянки знято.

К. звернувся до суду за захистом своїх земельних прав.

Вирішіть справу. Які права К. було порушено? Яке рішення має прийняти суд за позовом К.?

2. Рішенням голови Харківської обласної державної адміністрації було вилучено 0,35 га земель, що належали до території регіонального ландшафтного парку “Ольхова балка” й передано їх на праві постійного землекористування Державній акціонерній компанії “Автомобільні дороги України” для розміщення й обслуговування автомобільної дороги.

Прокурор звернувся до Господарського суду з позовом про визнання рішення Харківської ОДА недійсним, оскільки при його прийнятті були порушені вимоги ст. 6, 7 Закону України “Про природно-заповідний фонд України”.

Харківська ОДА не визнала позов, посиляючись на ст. 15 ЗУ “Про відчуження земельних ділянок, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності”.

Яке рішення має прийняти суд? Який порядок припинення права постійного користування земельними ділянками природно-заповідного фонду? Чи не перевищив своїх повноважень прокурор, звертаючись до суду з позовом?

3. Гр. Д. протягом 15 років відкрито й безперервно використовував земельну ділянку для вирощування однорічних сільськогосподарських культур, не маючи на неї правовстановлюючих документів. Зі спливом 15 років він звернувся до місцевої ради із заявою про приватизацію вказаної земельної ділянки на підставі ст. 119 Земельного кодексу України.

Отримавши заяву від гр. Д., місцева рада прийняла рішення про відмову у приватизації земельної ділянки і звернулася до суду, звинувачуючи гр. Д. у самовільному зайнятті земельної ділянки.

Яке рішення має прийняти суд? Чи утворюють дії гр. Д. склад земельного правопорушення?

4. Комунальне підприємство “Екорес” здійснювало несанкціонований збір і вивіз побутових відходів у населених пунктах Дергачівського району Харківської області. За послугу, яку КП надавало місцевим жителям, з останніх стягувалася плата. Тверді побутові відходи КП “Екорес” розміщувало на території лісу, розташованого поблизу одного з населених пунктів району. Місцеві жителі звернулися до прокурора району з клопотанням про проведення контрольної перевірки діяльності КП “Екорес”. Прокурор відмовив заявникам у проведенні перевірки, посиляючись на відсутність у нього відповідних повноважень.

Вирішіть справу. Які норми землеохоронного законодавства порушені КП “Екорес”? Визначте коло суб’єктів, уповноважених здійснювати державний контроль за використанням і охороною земель, дотриманням законодавства України про охорону земель.

5. Гр. С. звернулася до суду з позовом про визнання протиправними дії сільської ради щодо службового підроблення Державного акта на право власності на земельну ділянку, внесення до нього завідомо неправдивих відомостей та видачі його гр. А.

Свої вимоги С. мотивувала тим, що у вересні 2003 р. її батько склав заповіт, за яким С. стала спадкоємицею земельної ділянки. Своє право на земельну ділянку позивачка підтвердила свідоцтвом про право на спадщину, яким посвідчується факт успадкування земельної частки (паю), додавши до свідоцтва сертифікат на право на земельну частку (пай), виданий на ім’я її батька.

Підставою ж виникнення права власності на спірну земельну ділянку є рішення сільської ради про передачу земельної ділянки в межах норм безоплатної приватизації.

Вирішіть справу.

Рекомендована література

1. Буракова А. М. Визнання недійсними рішень органів владних повноважень як спосіб захисту земельних прав: монографія. Харків: Юрайт, 2019. 188 с.

2. Ковач Д. Л. Виникнення суб'єктивних земельних прав: монографія. Харків: Фінарт, 2019. 224 с.

3. Суца Л. М. Правові засади відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 217 с.

4. Федчишин Д. В. Теоретичні засади реалізації та захисту земельних прав в Україні: дис. ... д-р. юрид. наук: 12.00.06. Запоріжжя, 2020. 427 с.

5. Бойченко І. В. Застосування ефективних способів захисту земельних прав громадян України в адміністративному судочинстві. Дис. ... доктора філософії: 081. Право. Хмельницький, 2022. 242 с.

6. Заєць О. І. Віндикаційний захист прав на земельні ділянки: сучасні науково-теоретичні та практичні особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Том 2. № 84. С. 180-186.

7. Коваленко Т. О. Актуальні питання захисту земельних прав в органах місцевого самоврядування. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право.* 2024. Вип. 17(29). С. 156-164.

8. Заєць О. І. Особливості сучасної судової практики щодо негативного захисту прав на земельні ділянки. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 4. С. 259–264.

9. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів.

Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 1 (42). № 8. С. 75-81.

10. Колба Д. Б. Судово-практична характеристика способу захисту земельних прав землевласників та землекористувачів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 2(84). С. 195-200.

Рекомендована судова практика

1. Берназюк Я. Правові позиції Верховного Суду у публічно-правових земельних спорах. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/128_Case_law_of_the_Supreme_Court_on_public_land_disputes_bernaziuk.pdf

2. Способи захисту прав на землю: практика Верховного суду. Іван Міщенко суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду м. Київ, 03 червня 2021 року.

3. Постанова Верховного Суду від 03.09.2025 у справі № 911/906/23. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=131648971>

4. Постанова Верховного Суду від 18.01.2023 у справі № 488/2807/17. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109364576>

5. Ефективні способи захисту прав та інтересів: практика Великої Палати Верховного Суду / Дмитро Гудим. 24.04.2020, м. Київ.

6. Постанова Верховного Суду від 20.06.2023 у справі № 554/10517/16-ц. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=113091902>

7. Постанова Верховного Суду від 16.07.2025 у справі № 910/2389/23. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=128962681>

8. Постанова Верховного Суду від 19.01.2022 р. у справі № 592/10260/16. URL:

<https://verdictum.ligazakon.net/document/102747833>.

Тема 3. Юрисдикція (підвідомчість) земельних спорів

Питання для обговорення

1. Юрисдикційна форма захисту прав.
2. Юрисдикція судів щодо вирішення земельних спорів.
3. Підвідомчість земельних спорів.
4. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері вирішення земельних спорів.
5. Позасудовий порядок вирішення земельних спорів.

Завдання

1. Громадянин Р., будучи орендарем земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства, вирішив надати її в постійне користування навчально-виробничому комбінату «Лідер». Державний реєстратор відмовився реєструвати право постійного землекористування, посилаючись на недотримання передбаченого законодавством порядку надання земельної ділянки в постійне користування. Громадянин Р. подав позов до адміністративного суду на дії державного реєстратора, вважаючи його суб'єктом, який виконує управлінські функції.

За якими критеріями відбувається розмежування компетенції судів з розгляду земельних спорів? Чи правомірні дії державного реєстратора?

2. До окружного адміністративного суду в особі представника – адвоката позовом до виконавчого комітету місцевої ради звернувся громадянин З. (власник земельної

ділянки), у якому просив суд визнати протиправним та скасувати пункт 2 рішення комісії з вирішення земельних спорів щодо меж земельних ділянок та додержання добросусідства, яке оформлене протоколом засідання комісії від 15.07.24 р. за № 7, та зобов'язати комісію з вирішення земельних спорів щодо меж земельних ділянок та додержання добросусідства виконавчого комітету місцевої ради прийняти нове рішення, з врахуванням мотивів наведених у судовому рішенні. Дослідивши зміст та матеріали адміністративного позову, відповідно до яких суміжний користувач земельної ділянки – ПП «Агросервіс» відмовляється погодити межі, суддя дійшов висновку про наявність підстав для відмови позивачу у відкритті провадження у справі.

Чи правомірна відмова судді у відкритті провадження у справі? На які спори поширюється юрисдикція адміністративних судів?

3. У червні 2020 р. прокурор звернувся з позовом до господарського суду до ГУ Держгеокадастру, громадянина Я., фермерського господарства «Лебідка» про: визнання незаконним та скасування наказу ГУ Держземагенства у Харківській області від 08 лютого 2014 р. «Про надання в оренду земельних ділянок» громадянину Я.; визнання недійсним договору оренди землі від 9 квітня 2014 р., укладеного між ГУ Держземагенства та гр. Я. щодо оренди земельної ділянки площею 16,9945 га, в тому числі: земельної ділянки площею 4,2256 га, земельної ділянки площею 12,7689 га; визнання недійсним договору суборенди землі від 7 червня 2017 р., укладеного між громадянином Я. та фермерським господарством «Лебідка» щодо суборенди земельних ділянок площею 16,9945 га, у тому числі: земельної ділянки площею 4,2256 га, земельної ділянки площею 12,7689 га; скасування рішення про державну реєстрацію права оренди від 20 грудня 2014 р.; скасування рішення, на підставі якого до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно внесено запис про право суборенди земельної ділянки від 29 червня 2017 р.; зобов'язання громадянина Я. повернути державі земельні

ділянки державної власності сільськогосподарського призначення загальною площею 16,9945 га.

У позовній заяві прокурор вказав, що для здійснення підприємницької діяльності та ведення фермерського господарства в користування громадянина Я. на підставі розпоряджень голови районної державної адміністрації раніше було виділено земельні ділянки за рахунок земель державної власності, що підтверджується договорами оренди, укладеними між ним та заступником голови районної державної адміністрації, відповідно до яких громадянину Я. надані в оренду для ведення фермерського господарства земельні ділянки державної власності сільськогосподарського призначення строком на 35 років. Тому громадянин Я. фактично отримав право користування земельними ділянками для забезпечення підприємницької діяльності наявної юридичної особи на позаконкурентній основі в абсолютно необґрунтованих розмірах у порушення норм статей 7, 12 Закону України «Про фермерське господарство», статей 116, 118, 121, 123, 134 Земельного кодексу України. ГУ Держгеокадастру не було проведено належної перевірки заяви громадянина Я., про що свідчить факт повторного звернення для отримання земельної ділянки у спрощеному порядку, з метою обходу обов'язкової процедури – земельних торгів.

Рішенням господарського суду було відмовлено в задоволенні позову в повному обсязі.

Прокурор подав апеляційну скаргу до господарського апеляційного суду.

Чи підвідомча ця справа господарському суду? Які критерії розгляду земельного спору за правилами господарського судочинства?

4. Приватне підприємство «Мрія» звернулося з позовом до адміністративного суду, у якому просило визнати протиправним та скасувати рішення про державну реєстрацію права оренди землі через неналежне виконання обов'язків Державним реєстратором, внаслідок чого відбулась подвійна реєстрація права оренди на одну і ту саму земельну ділянку, що

суперечить чинному законодавству, отже, реєстраційні дії є неправомірними, а прийняте рішення про державну реєстрацію підлягає скасуванню. У суді з'ясувалося, що власником земельної ділянки громадянином Д. було укладено два аналогічні договори на одну земельну ділянку з різними суб'єктами. Один з договорів оренди було зареєстровано у книзі записів реєстрації договорів оренди земельних ділянок у районному відділі Держкомзему у 2011 р. У 2017 р. було укладено другий (аналогічний) договір оренди. Державний реєстратор здійснив державну реєстрацію прав, які виникли на підставі договору оренди землі.

Виявіть факти порушення законодавства з боку вказаних осіб. Чи підлягає розгляду даний спір в порядку адміністративного судочинства? Яке рішення повинен прийняти адміністративний суд?

5. Районною державною адміністрацією було прийняте рішення про надання дозволу на розробку проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки громадянину П., а з часом – рішення про затвердження проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та передачу в оренду земельної ділянки для ведення фермерського господарства. Після цього громадянин П. заснував фермерське господарство «Поділля», відбулася його державна реєстрація. Будучи засновником фермерського господарства, П. передав вказану земельну ділянку в суборенду фермерському господарству «Поділля». Право суборенди було зареєстроване, про що свідчать внесені записи до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Заступник прокурора області звернувся з позовом до господарського суду, у якому просив суд визнати незаконними та скасувати рішення районної державної адміністрації про надання дозволу на розробку проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки громадянину П., рішення про затвердження проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та передачу в оренду земельної ділянки для ведення фермерського господарства; визнати недійсним договір оренди спірної земельної ділянки та припинити на майбутнє його дію;

визнати припиненим договір суборенди земельної ділянки, укладений між П. та фермерським господарством; зобов'язати П. та фермерське господарство повернути Головному управлінню Держгеокадастру в області спірну земельну ділянку. Рішенням господарського суду в задоволенні позову було відмовлено. Прокурор оскаржив зазначене рішення до апеляційного суду.

Чи підлягає розгляду даний спір в порядку господарського судочинства? Яке рішення повинен прийняти апеляційний суд?

6. Прокурор звернувся з позовом до суду в інтересах держави до селищної ради та ПП «Вероніка». На судовому засіданні він стверджував, що селищна рада прийняла протиправне рішення щодо надання в оренду земельної ділянки під будівництво готельного комплексу без проведення земельного аукціону. Судом першої інстанції було закрито провадження у справі в частині позовних вимог щодо оскарження рішень ради про надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та про затвердження проекту землеустрою на підставі підвідомчості розгляду спору судом адміністративної юрисдикції. Стосовно надання земельної ділянки в оренду, то, за висновком суду, права територіальної громади не було порушено у зв'язку з тим, що договір оренди так і не було укладено. Суд апеляційної інстанції позов задовольнив, вказавши про належність спору до господарської юрисдикції, зазначивши, що поза конкурсом ПП «Вероніка» могло отримати земельну ділянку виключно для експлуатації нерухомого майна, яке перебуває у його власності. Верховний суд, переглядаючи судові рішення, має дати відповідь на питання: 1) суду якої юрисдикції належить розглядати спір про скасування рішення органу місцевого самоврядування про надання дозволу на виготовлення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та його рішення про затвердження цього проекту та про надання земельної ділянки в оренду?; 2) чи мало право ПП «Вероніка», як власник нерухомого майна, право на отримання земельної

ділянки без проведення конкурсу для здійснення нового будівництва?

Дайте відповіді на ці запитання. Які особливості набуття земельних ділянок державної та комунальної власності у користування?

7. Сільською радою було надано в оренду 1 га земель для ведення фермерського господарства без проведення земельних торгів. Вказана земельна ділянка використовувалася для городництва, внаслідок чого відбулась зміна цільового використання земельної ділянки з порушенням встановленого порядку зміни цільового призначення земель. Прокурор звернувся з позовом до господарського суду, який у задоволенні позову відмовив, зазначивши у рішенні, що зміна виду використання земельної ділянки не тягне зміну їх цільового призначення, отже, не потребує спеціальної процедури. Прокурор звернувся з позовом до апеляційного господарського суду.

Чи підлягає розгляду даний спір в порядку господарського судочинства? Яке рішення повинен прийняти апеляційний господарський суд? Який порядок зміни цільового призначення земельних ділянок та наслідки його порушення?

Рекомендована література

1. Долинська М. С. Мiroва угода сторін при розгляді земельних спорів в порядку цивільного судочинства України: актуальні аспекти правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. Вип. 3. С. 157 – 164.

2. Канівець Л. А. Щодо ефективності застосування медіації у земельних спорах. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 337 – 343.

3. Книш С. В., Фідря Ю. О. Інтеграція медіації у практику вирішення земельних спорів: досвід США. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 139 – 144.

4. Федчишин Д. В. Земельно-правові аспекти застосування медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 85. Ч. 2. С. 201 – 205.

5. Федчишин Д. В., Ігнатенко І. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення земельних спорів за участі юридичних осіб. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 18. Право*. 2024. Вип. 43. С. 82 – 88.

6. Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Медіабельність земельних спорів на прикладі спорів щодо відновлення сільськогосподарських земель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2024. № 70. С. 62 – 66.

7. Харитонova Т. Є., Григор'єва Х. А. Післявоєнне відновлення сільськогосподарських земель: правові перспективи, земельні спори та державна підтримка. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 484 – 490.

8. Хлистік М. А. Ознаки медіабельності земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 3 (56). № 8. С. 149 – 154.

9. Хлистік М. А. Про деякі аспекти вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 84. Ч. 2. С. 254 – 262.

10. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1 (42). № 8. С. 75 – 81.

Рекомендована судова практика

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» ст. 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини 1

статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 01.04.2010 № 10-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10#Text>

2. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: Постанова Пленуму ВСУ від 16.04.2004 № 7 (зі змінами згідно з постановою ВСУ від 19.03.2010 № 2). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text>

3. Постанова ВП ВС від 13.03.2018 у справі № 306/2004/15-ц (про визнання недійсними рішень місцевої ради та договору купівлі-продажу і припинення права власності на земельні ділянки). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72909635>

4. Постанова ВП ВС від 03.04.2019 у справі № 621/2501/18 (про визнання незаконним та скасування наказів, визнання недійсними договорів оренди та суборенди земельних ділянок, скасування їх державної реєстрації, повернення земельних ділянок). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/811411513>

5. Постанова ВП ВС від 12.06.2019 у справі № 487/10128/14-ц (про визнання незаконними та скасування окремих пунктів рішення міської ради, визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку та повернення земельної ділянки). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621>

6. Постанова ВП ВС від 15.01.2020 у справі № 587/2326/16-ц (про визнання недійсним договору та скасування рішення про державну реєстрацію прав). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053624>

7. Постанова ВП ВС від 11.02.2020 у справі № 922/614/19 (про визнання незаконним та скасування наказів, визнання недійсними договорів оренди земельних ділянок та їх повернення). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902138>

8. Постанова ВП ВС від 19.02.2020 у справі № 626/1055/17 (про визнання незаконним і скасування наказу, визнання недійсними договорів, скасування їх державної реєстрації). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88138150>

9. Постанова ВП ВС від 26.05.2020 у справі № 908/299/18 (про поновлення договору оренди землі). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89825064>

10. Постанова ВП ВС від 17.02.2021 у справі № 821/669/17 (про визнання незаконним і скасування наказу, скасування рішень і записів держреєстраторів). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509419>

11. Постанова ВП ВС від 05.10.2022 у справі № 922/1830/19 (про визнання недійсним договору та повернення ділянок). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108285268>

12. Постанова ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24.01.2025 у справі № 520/14994/24 (про скасування рішень). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124705719>

13. Постанова ВП ВС у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19.03.2025 у справі № 852/2а-6/24 (про примусове відчуження земельної ділянки). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125967785>

14. Постанова ВС у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 10.09.2025 у справі № 922/1121/21 (про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки та зобов'язання повернути земельну ділянку). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130552294>

Тема 4. Загальна характеристика земельних спорів, які вирішуються судами

Питання для обговорення

1. Правові засади вирішення земельних спорів.
2. Характеристика земельних спорів, які вирішуються судами.
3. Земельні спори, які не підлягають судовому розгляду з урахуванням практики Верховного Суду.

1. Фермерське господарство «Ресурс» є власником земельної ділянки площею 50 га, з яких 10 га земель сільськогосподарського призначення межують із земельною ділянкою сільськогосподарського кооперативу «БАД». У результаті проведення землепорядних робіт було встановлено, що кооператив «БАД» протягом трьох років без належних правових підстав використовував частину земельної ділянки фермерського господарства площею 10 га, здійснюючи вирощування зернових культур та отримуючи прибуток від реалізації врожаю.

Фермерське господарство «Ресурс» звернулося до суду з позовом про:

- повернення самовільно зайнятої земельної ділянки;
- приведення земельної ділянки у придатний для використання стан;
- стягнення збитків у вигляді неодержаного доходу (упущеної вигоди), який господарство могло б отримати від використання земельної ділянки протягом трьох років;
- відшкодування шкоди, заподіяної погіршенням якісного стану ґрунтів внаслідок інтенсивного використання земель.

У ході розгляду справи було встановлено, що СК «БАД» власним коштом здійснив комплекс меліоративних заходів, зокрема облаштував дренажну систему, провів агрохімічне обстеження земель та вніс органічні добрива, що сприяло підвищенню родючості ґрунтів і збільшенню врожайності.

У зв'язку з цим СК «БАД» подав зустрічний позов, у якому просив:

- відшкодувати витрати на поліпшення земельної ділянки;
- компенсувати вартість меліоративних робіт;
- врахувати здійснені ним поліпшення при визначенні розміру збитків, що підлягають відшкодуванню фермерському господарству.

Крім того, за результатами перевірки територіального органу Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру було складено акт про самовільне зайняття земельної ділянки та винесено постанову про притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Вирішіть справу. Які органи уповноважені розглядати та вирішувати земельні спори в Україні. Який порядок повернення самовільно зайнятої земельної ділянки? Яка відповідальність передбачена законодавством за самовільне зайняття земельної ділянки? Чи має право фермерське господарство вимагати відшкодування збитків та упущеної вигоди? Чи підлягають відшкодуванню витрати кооперативу на меліорацію та інші поліпшення земельної ділянки? Яке рішення повинен ухвалити суд за наведених обставин.

2. Громадянин К. користувався земельною ділянкою для обслуговування належного йому житлового будинку та звернувся до органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу цієї земельної ділянки у власність у порядку безоплатної приватизації. Після отримання дозволу на розроблення документації із землеустрою та проведення кадастрової зйомки з'ясувалося, що частина земельної ділянки, якою фактично користувався громадянин К., внесена до Державного земельного кадастру як земельна ділянка, сформована та зареєстрована за сусіднім землевласником.

Громадянин К. вважає, що під час визначення меж земельних ділянок були допущені помилки, внаслідок чого частина його прибудинкової території, а також господарські споруди опинилися в межах суміжної земельної ділянки.

З метою захисту своїх прав громадянин К. звернувся до суду з позовом до власника суміжної земельної ділянки, державного кадастрового реєстратора та землевпорядної організації, в якому просив: визнати недійсними результати встановлення меж суміжної земельної ділянки; усунути перешкоди у користуванні земельною ділянкою; відновити межі земельної ділянки відповідно до фактичного землекористування; скасувати державну реєстрацію земельної

ділянки в частині накладення меж; відшкодувати витрати на проведення земельно-технічної експертизи.

Вирішіть справу. Визначте вид земельного спору, що виник між сторонами. Які способи захисту прав на землю можуть бути застосовані судом? Які докази мають значення для правильного вирішення спору? Яку роль відіграє земельно-технічна експертиза під час розгляду земельних спорів? Які особливості судового розгляду спорів щодо меж земельних ділянок?

3. Громадянка П. на підставі договору купівлі-продажу набула у власність земельну ділянку площею 0,15 га для будівництва та обслуговування житлового будинку. Через декілька місяців після державної реєстрації права власності вона розпочала підготовчі роботи для будівництва гаража. У цей час її сусід громадянин С. заявив, що частина земельної ділянки площею близько 0,03 га фактично належить йому, оскільки він користується нею понад 15 років та висадив на ній плодіві дерева.

Громадянин С. відмовився звільнити спірну частину земельної ділянки та демонтувати встановлену ним огорожу. Крім того, він звернувся до органу місцевого самоврядування із заявою про оформлення права на цю земельну ділянку. У свою чергу, громадянка П. подала позов до суду про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою та звільнення самовільно зайнятої території.

Громадянин С. подав зустрічний позов, у якому просив визнати за ним право власності спірною частиною земельної ділянки та врахувати тривалий строк її фактичного використання.

Вирішіть справу. Чи є наведена ситуація земельним спором? Визначте суб'єктів, об'єкт та предмет спору. До якого виду земельних спорів належить цей спір? Чи підлягає даний спір вирішенню судом? Які особливості земельних спорів відрізняють їх від інших категорій цивільних спорів?

4. Громадянин Д., власник земельної ділянки в дачно-будівельному кооперативі, звернувся до сільської ради зі скаргою на дії власника суміжної земельної ділянки громадянина С. Зі скарги вбачається, що громадянин С. збудував господарські споруди поблизу межі земельної ділянки, внаслідок чого вони затінюють земельну ділянку громадянина Д. та перешкоджають вирощуванню сільськогосподарських культур. Крім того, через неналежне облаштування водовідведення дощові та побутові стоки потрапляють на земельну ділянку громадянина Д., створюючи перешкоди у її використанні.

Не погодившись із діями сусіда та результатами розгляду звернення органом місцевого самоврядування, громадянин Д. звернувся до суду.

Вирішіть справу. Які правила добросусідства порушені у наведеній ситуації. Які органи відповідно до Земельного кодексу України уповноважені вирішувати спори щодо додержання правил добросусідства. Чи є обов'язковим попереднє звернення до органу місцевого самоврядування перед поданням позову до суду? Які способи захисту прав власника земельної ділянки можуть бути застосовані судом у цій справі?

5. Громадянин Р. є власником земельної ділянки площею 1,5 га, яка належить йому на праві приватної власності та використовується для ведення особистого селянського господарства. На земельній ділянці розташовані житловий будинок, господарські споруди, багаторічні насадження та свердловина для водопостачання.

У зв'язку з реалізацією проєкту будівництва автомобільної дороги загальнодержавного значення міська рада прийняла рішення про викуп земельної ділянки громадянина Р. для суспільних потреб. Відповідно до рішення міської ради власнику було запропоновано грошове відшкодування у розмірі 1,2 млн грн на підставі проведеної експертної грошової оцінки.

Громадянин Р. не погодився із запропонованим розміром відшкодування, вважаючи, що при визначенні його

розміру не було враховано ринкову вартість земельної ділянки, вартість житлового будинку та господарських споруд, збитки, пов'язані з достроковим припиненням господарської діяльності, а також витрати на придбання іншої земельної ділянки та переселення.

Крім того, громадянин Р. вважає, що міська рада не провела належних переговорів щодо умов викупу земельної ділянки та не надала достатнього обґрунтування неможливості розміщення автомобільної дороги на іншій території.

Не досягнувши згоди щодо умов викупу та розміру відшкодування, громадянин Р. звернувся до суду.

Міська рада заперечувала проти позову, посилаючись на те, що будівництво автомобільної дороги здійснюється в інтересах територіальної громади та держави, а розмір компенсації визначений відповідно до вимог законодавства.

Вирішіть справу. Які гарантії захисту прав власника земельної ділянки встановлені Конституцією України та земельним законодавством. Чи має право власник оскаржити розмір запропонованої компенсації? До юрисдикції якого суду належить вирішення цього спору. Яке рішення повинен ухвалити суд за результатами розгляду справи.

Рекомендована література

1. Борищак В.О., Ігнатенко І.В. Деякі питання створення спеціалізованих земельних судів для забезпечення ефективного захисту земельних прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 435-439.

2. Долинська М. С. Земельні спори у сучасній Україні: історико-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2025. № (1). С. 23–31.

3. Колба Д. Б. Судово-практична характеристика способу захисту земельних прав землевласників та землекористувачів. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Право. 2024. № 2(84). С. 195–200.

4. Коломійцева Д. М., Саркісова Т. Б. (2024). Процесуальна правосуб'єктність Держгеокадастру при розгляді земельних спорів в судах. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/43582d7c-2045-473c-9548-76b727e5a082/download>

5. Подцерковний О., Будурова Г. Щодо потреб запровадження спеціалізації господарських судів у земельних та інвестиційних спорах. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 5 (52). С. 36–41.

6. Рибалко К. Земельно-технічна експертиза: особливості виконання в контексті експертної діяльності НДУСЕ. *Вісник НААУ*. 2025. № 9 (114). С. 41–47.

7. Теслюк Я. О. Сучасні проблемні питання земельних спорів у адміністративному судочинстві. *Академічні візії*. 2025. № (47). URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2252>

8. Федчишин Д. В. Земельно-правові аспекти застосування медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 2. С. 201–205.

9. Хлистік М. А. Про деякі аспекти вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 2. С. 254–262.

10. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1 (42). С. 75–81.

Рекомендована судова практика

1. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text>

2. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів: Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 20.05.2013 р. № 8. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13>.

3. Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.05.2011 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006600-11#Text>

4. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 24.10.2011 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-11#Text>

5. Щодо права звернення до суду органів Держгеокадастру. Постанова ВП ВС від 11 червня 2024 у справі № 925/1133/18. URL: https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/120396091?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

6. Про ефективний спосіб захисту порушеного права позивача як власника земельних ділянок, на яких розташовано тимчасові споруди без установлених законом підстав. Постанова ВП ВС від 18 вересня 2024 року у справі № 914/1785/22. URL: https://verdictum-pro.ligazakon.net/document/122511425?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

7. Уркевич. В. Юрисдикційність земельних спорів: практика Великої палати Верховного Суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Prakt_VS_jirr_zem_sporiv.pdf

8. Берназюк Я. Правові позиції Верховного Суду у публічно-правових земельних спорах. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/128_Case_law_of_the_Supreme_Court_on_public_land_disputes_bernaziuk.pdf

9. Про зобов'язання звільнити самовільно зайняту земельну ділянку. Постанова ВС № 914/1902/23 від 17.07.2024 р. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=120453356>

Особливості вирішення земельних спорів з урахуванням титулу приналежності земельної ділянки

**Тема 5. Особливості вирішення земельних спорів
щодо набуття, переходу та припинення права власності на
земельні ділянки**

Питання для обговорення

1. Особливості вирішення земельних спорів щодо набуття права власності на земельні ділянки.
2. Особливості вирішення земельних спорів щодо виникнення права власності на земельну ділянку за набувальною давністю та у процесі приватизації земельних ділянок.
3. Земельні спори щодо переходу права на земельну ділянку при переході права на будівлю та споруду.
4. Земельні спори щодо реалізації права власності на земельні ділянки.
5. Особливості вирішення земельних спорів щодо припинення права власності на земельні ділянки.

Завдання

1. У серпні 2021 р. гр. К. придбав гараж (машино-місце), на підставі Договору купівлі-продажу гаражу, укладеного між ним і міською радою. Придбаний гараж розташований на земельній ділянці площею 0,0032 га, яка відповідно до відомостей з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно є комунальною власністю, а її власник – міська рада. Оскільки в договорі купівлі-продажу не було визначено умов переходу права власності на земельну ділянку, гр. К. звернувся до міської ради із заявою про передачу йому у власність спірної земельної ділянки, на якій розташований гараж, проте йому було відмовлено в задоволенні заяви.

Вирішіть справу. Які способи захисту земельних прав гр. К. можна застосувати в цьому випадку. Підготуйте письмову консультацію. Вкажіть правові наслідки переходу права власності на об'єкти нерухомого майна.

2. Між Т. та О. було укладено договір купівлі-продажу земельної ділянки для ведення садівництва площею 0,05 га, розташованої на території сільської ради. Із заявою про державну реєстрацію прав та їх обтяжень. До державного реєстратора звернувся Т. задля проведення державної реєстрації права власності на вказану земельну ділянку. Рішенням державного реєстратора було відмовлено у державній реєстрації, оскільки відповідно до інформації з Державного реєстру прав право власності на вказаний об'єкт у 2018 р. зареєстровано за колишнім власником О. Право власності О. на земельну ділянку припинилося 2015 року, отже, державна реєстрація права власності за ним на цю земельну ділянку є такою, що суперечить нормам законодавства.

Вирішіть справу. Яка процедура державної реєстрації права власності на земельну ділянку?

3. Після розлучення Л. і Н. на праві спільної часткової власності отримали по 1/2 частки спільної земельної ділянки. Гр. Н без згоди Л. на спільній земельній ділянці незаконно збудував будинок, без розробки проєктної документації, не отримуючи дозволів на проведення будівельних робіт у відповідних організаціях. Із проханням виділити 1/2 частки спільної земельної ділянки та припинити право спільної часткової власності на земельну ділянку до суду звернулася Л.

Які підстави припинення права спільної власності? Яким має бути рішення суду?

4. Гр. Н. є власницею земельної ділянки площею 18,0 га, на підставі чого їй видано державний акт на право приватної власності на землю. На вказаній земельній ділянці вона як керівник ФГ "Зірка" провадила господарську діяльність до 2012 р.

У листопаді 2018 року гр. Н. вирішила знову самостійно господарювати на своїй земельній ділянці, однак їй стало відомо, що вказана ділянка вже передана у спільну сумісну власність для ведення ФГ “Лоза”, головою якого був гр. П. за розпорядженням райдержадміністрації від 27.11.2013 р.. Гр. Н. звернулася до суду з позовом про визнання незаконним і скасування розпорядження райдержадміністрації.

Вирішіть справу. Чи підлягає позов задоволенню? Які особливості земельних спорів щодо припинення права власності на земельну ділянку?

5. Гр. А. звертався до міської ради щодо визнання за ним права власності на земельну ділянку у 2009 р. і повторно у липні 2018 р. Міська рада відмовила йому. Громадянин вважає, що право власності на земельну ділянку виникло у нього згідно з чинним законодавством за принципом набувальної давності, оскільки він добросовісно, відкрито і безперервно нею користується з 1987 р., але не має документів, виданих міською радою, які свідчили б про наявність у нього права на земельну ділянку. Звернувшись до суду у грудні 2025 р., він зазначав, що міська рада незаконними діями не надає можливості йому та його дітям користуватися земельною ділянкою і тимчасовими спорудами (металевими автогаражами).

Вирішіть справу. Який порядок виникнення права власності на земельну ділянку за набувальною давністю?

Рекомендовані література

1. Каракаш І.І. Право власності на природні об’єкти та їх ресурси в Україні: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2017. 438 с.

2. Дрозд І. В. Оформлення прав на землю за законодавством України та країн ЄС: порівняльно-правовий аспект. Дис. ... доктора філософії: 081 «Право» / Інститут держави і права імені В.М. Корецького. Київ, 2025. 233 с.

3. Павлюк О. В. Права на земельні ділянки іноземних фізичних та юридичних осіб в Україні. Дис. ... доктора

філософії: 081 «Право» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 274 с.

4. Чолобитько Ю.О. Право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення. Дис. ... доктора філософії: 081 «Право» / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2025. 207 с.

5. Федчишин Д. В. Реалізація та захист земельних прав в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. Запоріжжя: Видав. дім «Гельветика», 2020. 418 с.

6. Заєць О. І. Новітня парадигма непорушності права власності на землю. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 137-140.

7. Заєць О. І. Особливості сучасної судової практики щодо негаторного захисту прав на земельні ділянки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 259-264.

8. Коваленко Т.О., Заєць О. І. Обмеження земельних прав громадян в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «Право»*. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 16–23.

9. Костяшкін І.О., Навроцький В.А. До питання правового забезпечення реквізиції земельної ділянки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 150–156.

10. Костяшкін І.О., Заверуха С. В. До питання безоплатного набуття права власності на землю юридичними особами. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 445-449

11. Настіна О.І. Підстави примусового припинення права власності на землю в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право України*. 2022. № 3. С. 101–115.

12. Федчишин Д.В., Бондар О.Г. Припинення права власності на землю в умовах воєнного стану: правові виклики та перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. С. 175-181.

13. Шульга М.В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних

спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1 (42). С. 75-81.

Рекомендована судова практика

1. Постанова ВП ВС від 22 січня 2025 року у справі №446/478/19. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=131648971>

2. Постанова ВС КГС 24 червня 2025 року у справі №927/786/24. URL:

https://protocol.ua/ru/postanova_kgs_vp_vid_24_06_2025_roku_u_spravi_927_786_24/

3. Постанова ВП ВС від 03.09.2025 у справі №911/906/23. URL:

https://protocol.ua/ua/postanova_vp_vs_vid_03_09_2025_roku_u_spravi_911_906_23/

4. Постанова КЦС ВС від 15.10.2025 у справі №386/987/19. URL:

https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_15_10_2025_roku_u_spravi_386_987_19/

5. Постанова КЦС ВС від 26.11.2025 у справі №185/6481/24. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=132164216>

6. Постанова КЦС ВС від 16.07.2025 у справі №317/1921/22. URL:

https://protocol.ua/amp/ua/postanova_ktss_vp_vid_16_07_2025_roku_u_spravi_317_1921_22/

7. Постанова ВС КЦС від 17 липня 2024 року у справі №303/5652/21. URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=120602600>

Тема 6. Особливості вирішення земельних спорів щодо реалізації права постійного користування земельними ділянками

Питання для обговорення

1. Право постійного користування земельними ділянками: поняття, об'єктно-суб'єктний склад.
2. Особливості набуття, реалізації та припинення права постійного землекористування.
3. Види земельних спорів у сфері постійного користування земельними ділянками.
4. Особливості порядку вирішення спорів у сфері постійного користування земельними ділянками.
5. Правові позиції Верховного Суду у сфері виникнення, реалізації та припинення права постійного землекористування.

Завдання

1. Прокурор звернувся до суду в інтересах держави із позовною заявою до ФГ «Д» із вимогою визнати відсутнім у відповідача права постійного користування земельною ділянкою сільськогосподарського призначення розміром 125,55 га відповідно до Державного акта на право постійного користування землею. Прокурор обґрунтовував свої вимоги тим, що спірна земельна ділянка використовується фермерським господарством без законних підстав, оскільки в податковій декларації, поданій ФГ «Д» у відомостях про наявність земельних ділянок фермерського господарства, вказано номер Державного акта на право постійного користування на земельну ділянку, виданого фізичній особі, громадянину Н. Голова фермерського господарства К. заперечував проти позову, мотивуючи це тим, що спірна земельна ділянка була отримана ним у спадщину, а право на неї посвідчене Державним актом на право постійного користування, виданим на ім'я його померлого батька.

Позивач прийняв спадщину у повному обсязі, а відтак земельна ділянка використовується на законних підставах. Однак прокурор вказав, що право постійного користування земельною ділянкою, підтверджене державним актом на землю, до складу спадщини не було включене і що голові

фермерського господарства, яким після свого батька став громадянин К., земельна ділянка, передана згідно із зазначеним державним актом, не належить.

Які особливості спадкування права постійного користування? Яке рішення має прийняти суд?

2. У 1996 р. територіально-виробничому об'єднанню державних підприємств автомобільного транспорту (яке згодом реорганізоване в ТОВ «Х.») було видано Державний акт на право постійного користування земельною ділянкою площею 0,17 га для обслуговування 4-поверхової адміністративної будівлі. У 2019 році ТОВ «С.» придбало за договором купівлі-продажу частину приміщень у цій будівлі (перший та другий поверхи). Решта будівлі залишилась у власності ТОВ «Х.».

Згодом між співвласниками будівлі виник конфлікт через використання прилеглої території. ТОВ «Х.», як єдиний титульний землекористувач, зробило розмітку стоянки, встановило огорожу та попередило орендарів ТОВ «С.», що заблокує їм в'їзд, якщо вони не відшкодують витрати на прибирання, благоустрій та сплату земельного податку. ТОВ «С.» звернулося до міської ради з проханням надати дозвіл на розробку проєкту землеустрою, щоб орендувати свою частину ділянки (0,0351 га) під будівлею. Міська рада відповіла, що оскільки приміщення вбудоване, формування нової ділянки можливе лише за спільною заявою усіх власників майна в будівлі. Тоді ТОВ «С.» звернулося до господарського суду з позовом до ТОВ «Х.» про припинення права постійного користування ділянкою на підставі пункту «е» ч. 1 ст. 141 Земельного кодексу України (набуття іншою особою права власності на будівлю або споруду) та скасування запису про реєстрацію Державного акта. Позивач наполягав, що через перехід права власності на частину майна, право користування відповідача на всю ділянку має бути припинене судом.

Які права на земельну ділянку виникають у покупця при набутті права власності на частину вбудованого приміщення в будівлі? Яке рішення має ухвалити суд? Сформулюйте

мотивовану відповідь з посиланням на актуальні правові позиції Верховного Суду.

3. Прокурор звернувся до суду в інтересах держави до приватного підприємства “Вода” із позовом про припинення права постійного користування земельною ділянкою, визнання недійсним рішення районної ради, державного акта на право постійного користування землею і повернення земельної ділянки до державної власності. На підтримку позовних вимог прокурор посилався на той факт, що приватне підприємство протягом десяти місяців не сплачувало земельний податок, що тягне за собою припинення права постійного користування земельною ділянкою.

Представник відповідача під час судового розгляду заперечував проти позову, посилаючись на існуючі норми законодавства й на те, що основним напрямом діяльності підприємства є розведення й реалізація рибної продукції, а її виробництво носить сезонний характер. Діяльність господарства була пов’язана із зарибленням водоймищ і необхідним періодом для вирощування малька до її реалізації, а період заборгованості по несплаті земельного податку при зверненні прокурора з позовом не перевищував одного року. Тому позовні вимоги прокурора задоволенню не підлягають.

Які підстави припинення права постійного користування земельними ділянками? Які умови й особливості плати за постійне землекористування? Яке рішення має прийняти суд?

4. Громадянин П. на підставі рішення виконавчого комітету сільської ради у 1998 р. отримав у постійне користування земельну ділянку площею 2,5 га для ведення селянського (фермерського) господарства. У тому ж році йому видали Державний акт на право постійного користування землею. Господарство було успішно зареєстроване як юридична особа (СФГ «П. і К.»). У жовтні 2025 року сесія

сільської ради скасувала рішення виконкому прийняте у 1998 р., визнала недійсним Державний акт на право постійного користування землею.

Рада мотивувала рішення двома аргументами: громадянин П. не переоформив право постійного користування землею на договір оренди, чим порушив вимоги Земельного кодексу України. Земля використовується не за цільовим призначенням: СФГ «П. і К.» у 2024 році уклало договір про спільну діяльність із місцевим агрохолдингом, який фактично і засіяв ділянку соняшником. У листопаді 2025 року громадянин П. помер. Сільська рада визнала земельну ділянку «вільною», та передала її в оренду іншій особі. Син померлого (гр. П.), який є єдиним спадкоємцем і новим керівником СФГ «П. і К.», звернувся з позовом до суду.

Яке рішення має прийняти суд?

5. У 2001 році ДП «Риб. «Ц.» отримало Державний акт на право постійного користування земельною ділянкою площею 49,88 га для ведення рибного господарства (розведення риби у ставках). Згодом, у 2017 році, всередині цієї території було сформовано окрему ділянку площею 1,6247 га, на якій громадянка Д. зареєструвала за собою право власності на маленький рибацький будинок загальною площею 24,4 кв. м, що розташований на території цього рибгоспу. Документів про те, як саме споруда перейшла від рибгоспу до громадянки, у матеріалах справи не було.

У 2024 році селищна рада, розглянувши заяву громадянки Д. прийняла рішення припинити право постійного користування ДП «Риб. «Ц.» на земельну ділянку площею 1,6247 га, на якій стоїть цей будиночок. Підприємство «Риб. «Ц.» категорично не погодилося з таким рішенням і звернулося до господарського суду з позовом про визнання рішення ради протиправним та його скасування.

Які законодавчі підстави передбачено для примусового припинення права постійного користування земельною ділянкою? Як визначається розмір земельної ділянки, необхідної

для обслуговування нерухомого майна? Яке рішення має ухвалити суд?

Рекомендована література

1. Земельні спори: правові засади вирішення: навч. посіб. / за ред.: Котелевець А. В., Лейби Л. В., Шульги М. В. Харків: Федорко, 2014. 214 с.
2. Лейба Л. В. Земельні спори та порядок їх вирішення: монографія / за ред. М. В. Шульги. Харків: Право, 2007. 160 с.
3. Федчишин Д. В. Реалізація та захист земельних прав в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Херсон: Гельветика, 2020. 418 с.
4. Вівчаренко О.А., Мороз Г.В. Припинення права користування землею: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №2. С. 200-203. URL: https://lsej.org.ua/2_2025/48.pdf
5. Федорович В. Право постійного користування земельними ділянками в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та практики застосування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Випуск 75. С. 129–138. URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/1687/12014>
6. Заплітна І.А., Худоб'як Д.Я. Право постійного землекористування: проблемні аспекти правового регулювання та їх вирішення. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. №2. С. 22-27. URL: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/16/14>
7. Долинська М. С. Земельні спори у сучасній Україні: історико-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2025. № (1). С. 23–31. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/download/954/927>
8. Хлистік М.А. Про деякі аспекти вирішення земельних

спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 2. С. 254-262. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/37-1.pdf>

Рекомендована судова практика

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками): справа № 1-17/2005 р. від 22.09.2005 р. № 5-пп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>

2. Постанова КГС ВС від 06.05.26 р. у справі №903/229/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136588005>

3. Постанова КГС ВС від 29.10.2025 р. у справі № 916/4338/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131535009>

4. Постанова ВС КГС від 24.06.2025 р. у справі № 924/921/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128560359>

5. Постанова ВС КГС від 04.02.2025 р. у справі № 910/19615/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125264716>

6. Постанова ВС КГС від 05.02.2025 р. у справі № 914/3323/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125427024>

7. Постанова КГС ВС від 16.04.2024 р. у справі № 911/1708/18 (911/450/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118626698>

8. Постанова ВС КАС від 16.03.2023 р. у справі № 821/1288/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109601353>

9. Постанова КГС ВС від 23.02.2022 р. у справі № 906/705/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104442998>

10. Постанова ВП ВС від 23.06.2020 р. у справі № 922/989/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458880>

11. Постанова ВП ВС від 23.06.2020 р. у справі №

**Тема 7. Особливості вирішення земельних спорів
щодо договірної форми використання земельних ділянок
на умовах оренди**

Питання для обговорення

1. Поняття та юридичні ознаки договору оренди землі.
2. Об'єкти, суб'єкти та істотні умови договору оренди землі.
3. Особливості виникнення права землекористування на умовах оренди.
4. Види земельних спорів, пов'язаних із укладенням договору оренди землі.
5. Правові позиції Верховного Суду у сфері виникнення права оренди земельної ділянки.

Завдання

1. ТОВ «В.» є власником майнового комплексу, який розташований на земельній ділянці комунальної власності площею 5 га. 17 листопада 2020 р. між Селищною радою та ТОВ було підписано договір оренди цієї ділянки строком на 1 рік. Державну реєстрацію речового права оренди в Державному реєстрі речових прав було проведено лише 24 травня 2021 р. 22 листопада 2021 р. Селищна рада ухвалила рішення про припинення дії договору оренди у зв'язку із закінченням строку його дії. Одночасно рада надала згоду на поділ цієї ділянки на дві менші, затвердила документацію і передала одну з новоутворених ділянок (на якій фактично знаходився залізобетонний паркан ТОВ «В.») в постійне користування

комунальному підприємству «Водоканал» для будівництва водогону.

ТОВ «В.» звернулося до суду з позовом про скасування рішень ради щодо припинення оренди та поділу землі, а також про поновлення відомостей про первісну ділянку в кадастрі. ТОВ «В.» зазначило, що сторони скористалися свободою договору (ст. 6, 627 ЦК) і у договорі прямо встановили набрання чинності з державною реєстрацією. До реєстрації у травні 2021 р. права та обов'язки не виникли. Отже, річний строк дії договору розпочався 24.05.2021 р. і мав тривати до 25.05.2022 р. Рада незаконно в односторонньому порядку розірвала орендні відносини.

З якого моменту розпочинається перебіг строку дії договору оренди землі? Розмежуйте поняття «момент укладення договору оренди» та «момент виникнення речового права оренди» за чинним законодавством України? Яке рішення має ухвалити суд?

2. У квітні 2012 р. між РДА та ФГ «Світоч» було підписано договір оренди земельної ділянки (пасовища) площею 50 га для випасання худоби строком на 5 років. У договорі сторони погодили, що: він набирає чинності після його підписання сторонами та його обов'язкової державної реєстрації; обов'язок здійснити державну реєстрацію договору протягом 30 днів покладається на ФГ «Світоч».

Оскільки на момент підписання договору ділянка ще не була повністю сформована (був відсутній кадастровий номер), сторони домовилися, що ФГ «Світоч» за власний кошт виготовить технічну документацію. Сторони підписали акт приймання-передачі земельної ділянки прямо в день підписання договору. ФГ «Світоч» одразу загородило територію, привезло техніку та почало щомісячно й у повному обсязі сплачувати орендну плату на рахунок місцевого бюджету.

Процес присвоєння кадастрового номера затягнувся, і документацію затвердили лише наприкінці грудня 2012 р. Через раптову тяжку хворобу директора ФГ «Світоч» та новорічні

свята, документи не встигли подати на реєстрацію договору до кінця року.

З 1 січня 2013 р. законодавство кардинально змінилося: реєстрацію самих договорів оренди скасували, натомість запровадили обов'язкову державну реєстрацію речових прав оренди. У жовтні 2013 р. новий директор ФГ «Світоч» звернувся до Державного реєстратора і офіційно зареєстрував у новому Державному реєстрі речове право оренди на цю земельну ділянку, надавши як підставу підписаний договір оренди від 2012 р.

У 2019 р. (вважаючи, що 5-річний строк діяв з моменту реєстрації речового права у 2013 р. і закінчився у 2018 р.) ФГ «Світоч» надіслало РДА (правонаступником якого стала місцева ОТГ) лист-повідомлення про намір поновити договір на новий строк. Не отримавши відповіді протягом місяця, ФГ «Світоч» продовжило користуватися пасовищем. Через деякий час ОТГ затребувала повернути ділянку, заявивши, що фермер перебуває на ній незаконно. ФГ «Світоч» звернулося до господарського суду з позовом про визнання додаткової угоди про поновлення договору оренди землі укладеною на підставі статті 33 Закону України «Про оренду землі».

ОТГ проти позову заперечила, аргументуючи тим, що оскільки сам договір від 2012 р. не проходив процедуру державної реєстрації, яка була чинною на момент його підписання, він є не укладеним (не набрав чинності), не породив жодних юридичних наслідків, а тому право оренди взагалі не виникло і поновлювати немає чого.

Яке рішення має ухвалити суд? Чи підміняє реєстрація речового права (жовтень 2013 р.) реєстрацію самого договору?

3. У 2019 р. СТОВ «Колос» звернулось до Господарського суду Херсонської області з позовом до РДА та ТОВ «Зерно» в якому просило: визнати незаконним та скасувати розпорядження голови РДА "Про передачу земельної ділянки в оренду"; визнати недійсним договір оренди землі,

укладений між РДА та ТОВ «Зерно», зареєстрований державним реєстратором сільської ради. В обґрунтування заявлених вимог позивач послався на те, що він є орендарем спірної земельної ділянки, на підставі договору оренди землі, укладеного у 2018 р. між ним та РДА.

Однак, ТОВ «Зерно» також вважає, що воно є орендарем наведеної земельної ділянки, оскільки остання перебуває у складі орендованої ним земельної ділянки загальною площею 110 га, на підставі розпорядження Голови РДА "Про передачу земельної ділянки в оренду" та на підставі договору оренди землі від 08.11.2016 р., РДА та ТОВ «Зерно».

Посилаючись на приписи ст. 124 ЗК України, якою передбачена передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній чи комунальній власності за результатами проведення земельних торгів СТОВ "Колос" зазначало, що земельні торги не передували передачі земельної ділянки площею 110 га, розташованої на території сільської ради в оренду ТОВ «Зерно», що є підставою для задоволення вищенаведених позовних вимог.

Як вирішити цю справу?

4. Гр. К. звернувся до суду з позовом до СФГ «Тена» про визнання договорів оренди земельних ділянок недійсними. Посилаючись на те, що зазначені земельні ділянки перебували в тимчасовому користуванні СФГ «Тена», гр. К. звернувся до останнього з клопотанням про їх повернення, однак отримав відмову з тих підстав, що між ним та СФГ «Тена» було укладено договори оренди земельних ділянок.

На його вимогу про ознайомлення із зазначеними документами йому було пред'явлено два договори оренди земельних ділянок. Строк оренди земельних ділянок відповідно до вказаних договорів становив 15 років.

Позивач стверджував, що жодних договорів оренди він не укладав і не підписував, волевиявлення та наміру на їх укладення він не мав, а підписи в зазначених договорах та актах приймання передачі земельних ділянок вчинені іншою особою.

З огляду на те, що договорів оренди та актів приймання-передачі земельних ділянок він не підписував, між ним та СФГ «Тена» жодних зобов'язань не виникло. Відсутність його підпису в договорах оренди свідчить про відсутність його волевиявлення, спрямованого на виникнення цивільних прав та обов'язків. У зв'язку із цим гр. К. просив визнати недійсними договори оренди земельних ділянок.

Як вирішити цю справу? Чи може бути визнаний недійсним непідписаний орендодавцем договір оренди землі? Який ефективний спосіб захисту прав орендодавця, який не підписав договір оренди землі?

5. Гр. Б. звернувся до суду з позовом до відповідного контролюючого органу про визнання протиправними та скасування податкових повідомлень-рішень яким позивачу визначено суму податкового зобов'язання з орендної плати фізичних осіб. Позовні вимоги обґрунтовані тим, що оскаржувані податкові повідомлення-рішення контролюючим органом прийнято безпідставно з огляду на те, що розмір орендної плати визначено договором, крім того, до податкових повідомлень-рішень не було додано розрахунок податкового зобов'язання.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог суд першої інстанції з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції дійшов висновку про те, що розмір орендної плати контролюючим органом розраховано у відповідності до нормативної грошової оцінки землі з урахуванням коефіцієнта індексації, тобто у відповідності до вимог Податкового кодексу України. Крім того, суд апеляційної інстанції вказав, що законодавством визначено нижню граничну межу річної суми платежу по орендній платі за земельні ділянки незалежно від того, чи співпадає її розмір із визначеним у договорі.

Не погодившись із рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, позивач подав касаційну скаргу, де посиляючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права, просить скасувати рішення попередніх

інстанцій та справу направити на новий розгляд.
Вирішіть справу.

Рекомендована література

1. Гнідан Р.М. Договір оренди земельної ділянки : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 201 с.
2. Костюченко М.С. Правове регулювання оренди водних об'єктів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2018. 231 с.
3. Долинська М. С. Земельні спори у сучасній Україні: історико-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2025. № (1). С. 23–31. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/download/954/927>
4. Хлистік М.А. Про деякі аспекти вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 2. С. 254-262. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/37-1.pdf>
5. Коваленко Т.О., Заєць О.І. Право власності на землю vs право оренди земельної ділянки для агробізнесу в Україні: історія та сучасність. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 05, 2025, частина 2. С. 46-54. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/8-1.pdf>
6. Борденюк О.В. Договір оренди землі в умовах воєнного часу. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 3 2023. С. 205-209. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284698/278788>
7. Шульга М. Актуальні правові аспекти оренди земель. *Юридичний вісник. Проблеми та судження*. 2025/1. С.172-179. URL: https://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2025/24.pdf
8. Гордєєв В. І. Актуальні правові питання оренди земельних ділянок в сучасних умовах. *Право та інновації*. 2024.

Рекомендована судова практика

1. Постанова ВП ВС від 06.05.2026 р. у справі № 925/632/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136978487>
2. Постанова ВП ВС 13.05.2026 р. у справі № 456/252/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/137216116>.
3. Постанова ВП ВС від 10.01.2024 р. у справі № 390/964/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116541615>
4. Постанова ВП ВС від 06.03.2024 р. у справі № 902/1207/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118036819>
5. Постанова ВП ВС від 26.10.2022 р. у справі № 227/3760/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219918>
6. Постанова ВП ВС від 15.01.2020 р. у справі № 587/2326/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053624>
7. Постанова СП КГС ВС від 28.02.2020 р. у справі № 913/169/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87891187>
8. Постанова ВС КЦС від 15.08.2018 р. у справі № 532/384/16ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207105>

Тема 8. Особливості земельних спорів щодо припинення, внесення змін і поновлення договору оренди земельних ділянок

Питання для обговорювання

1. Підстави припинення договору оренди земельної ділянки.
2. Наслідки припинення договору оренди земельної ділянки.

3. Особливості судової практики щодо підстав та порядку припинення договору оренди земельної ділянки.

4. Особливості земельних спорів щодо внесення змін до договору оренди земельних ділянок.

5. Особливості поновлення договору оренди земельної ділянки.

6. Правові позиції Верховного Суду щодо поновлення договору оренди землі.

Завдання

1. Фермерське господарство в січні 2014 року уклало договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення на 14 років з власником гр. А.

В лютому 2022 року гр. А звернувся до суду із позовом про дострокове розірвання договору оренди, вказавши, що нормативна грошова оцінки (НГО) земельної ділянки на час укладення договору не була проведена. За основу була прийнята НГО земельної ділянки за 2007 рік. При укладанні договору в 2014 р. не були враховані індекси інфляції за 2008-2013 рік, а тому орендар систематично на протязі 7 років порушує умови договору щодо розміру орендної плати.

Одночасно договором оренди був передбачен обов'язок орендаря: сплачувати орендну плату з урахуванням індексу інфляції НГО земельної ділянки, а також через 7 років зробити нову НГО земельної ділянки для визначення обґрунтованого розміру орендної плати. За 2014-2016 рік НГО земельної ділянки в наслідок інфляції збільшилась майже в двічі, в 2021 році орендарем НГО земельної ділянки не проведена, а тому позивач гр. А. вважає, що є підстави для дострокового припинення договору оренди, так як орендар систематично не сплачує орендну плату.

Фермерське господарство не визнало позов, так як на протязі строку дії договору гр. А. не звертався з вимогою про внесення змін в договір оренди земельної ділянки та не надсилав на адресу орендаря проекта додаткової угоди. Умови договору оренди про проведення нової НГО земельної ділянки

не можуть бути застосовані, так як договір оренди не передбачає такого обов'язку для орендаря.

Яке рішення має прийняти суд? Визначте порядок та підстави припинення договору оренди земельної ділянки. Вкажіть порядок визначення розміру орендної плати при укладанні договору оренди землі. Як потрібно розуміти поняття «систематична несплата орендної плати» як підставу припинення права користування на умовах оренди?

2. Прокурор в червні 2021 р. подав позов до суду в інтересах територіальної громади до ТОВ С. про дострокове растордження договору оренди землі, повернення земельної ділянки та приведення її у придатний стан для подальшого використання за цільовим призначенням.

При перевірці прокуратурою було встановлено, що в межах прибережної захисної смуги малої річки відповідач змінив цільове використання земель сільськогосподарського призначення та замість випасання худоби здійснює виробництво сільськогосподарської продукції, чим порушив вимоги договору оренди землі. Крім того, ТОВ С. на зазначеній земельній ділянці збудувало тимчасову базу відпочинку.

ТОВ С. проти позову заперечувало, вказуючи, що відсутні підстави для припинення договору оренди землі, так як: при використанні земель сільськогосподарського призначення зміна не відбулась; прокурор, звертаючись з позовом, порушив вимоги ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» та не звертався до громади з питанням подання позову; право власності на земельну ділянку не зареєстровано за громадою, а стороною договору оренди, якій укладався в 2016 р. є Держгеокадастр і право власності зареєстровано за державою. На 50 кв.м. знаходяться не капітальні споруди, які використовуються для зеленого туризму, що не заборонено земельним законодавством.

Чи підлягає позов задоволенню? Які позовні вимоги прокурору потрібно вказати в цьому випадку? Як здійснюється представництво прокурором інтересів держави

в суді? Розкрийте поняття використання земельної ділянки не за цільовим призначенням.

3. Власник земельної ділянки Гр. А. уклав в 2020 році з ТОВ К. договір оренди земельної ділянки загальною площею 8 га строком на 6 років для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, яка була передана у власність для ведення фермерського господарства. При використанні земельної ділянки на умовах оренди з'ясувалось, що вона забруднена, а тому її неможливо використовувати за цільовим призначенням.

Орендар звернувся до суду з позовною вимогою про дострокове припинення (розірвання) договору оренди. Гр. А. як орендодавець вважав, що порушень земельного законодавства не має, так як право оренди земельної ділянки зареєстровано в Державному реєстрі речових прав, претензій при передачі земельної ділянки не було, одностороння відмова від договору оренди не передбачена умовами договору.

Одночасно прокурор також подав позов до суду про визнання укладеного договору оренди земельної ділянки недійсним, так як при укладанні договору порушені істотні умови оренди земель сільськогосподарського призначення: строк та мета використання земельної ділянки. Земельна ділянка з цільовим призначенням для ведення фермерського господарства не може надаватися на умовах оренди для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Як вирішити цю справу? Визначте порядок та підстави припинення договору оренди земельної ділянки. Які способи захисту земельних прав орендаря передбачені земельним законодавством у разі виявлення недоліків земельної ділянки, що перешкоджає її використанню за договором?

4. В грудні 2018 р. ТОВ В. за два місяця до закінчення строку дії договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної власності звернулось із заявою та проектом додаткової угоди до ГУ Держгеокадастру в Харківській області за його поновленням.

Державний орган відмовив у цій дії, пославшись на те, що згідно зі ст. 134 ЗК України надання земельних ділянок в оренду повинно здійснюватися на земельному аукціоні з метою поповнення місцевих бюджетів територіальних громад. Істотні умови договору оренди (строк та розмір орендної плати) не відповідають законодавству. Крім того, орендар втратив переважне право на поновлення договору, так як договором оренди землі було передбачено повідомлення орендодавця на поновлення договору оренди на новий строк за три місяця до закінчення строку договору, а тому підстав для поновлення договору оренди землі немає.

Як вирішити цю справу? Проаналізуйте дії державного органу та ТОВ «В» керуючись нормам Закону України « Про оренду землі» на час виникнення земельних правовідносин. Який спосіб захисту земельних прав юридичної особи може бути застосований у цьому випадку? Вкажіть порядок поновлення договору оренди земельної ділянки.

5. В зв'язку з переходом права власності на землі сільськогосподарського призначення та метою поповнення бюджету Лозівська територіальна громада в червні 2021 р. прийняла рішення про зміну ставки орендної плати відносно раніше укладених договорів оренди землі (замість 4% встановлювалось 8 %). На адресу орендарів були направлені проекти додаткових угод про внесення змін в договори оренди земельних ділянок з 1 липня 2021 р.

Проте орендарі вважають такі дії незаконними та відмовляються від їх підписання, так як орендодавцем відповідно до договорів оренди землі є органи Держгеокадастру. В договори оренди землі зміни щодо орендодавця не вносилися, в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно власником землі виступає держава, громада не має право приймати рішення про зміну ставки орендної плати відносно вже укладених договорів оренди. В жовтні 2021 р. територіальна громада звернулась до господарського суду з позовом про визнання укладеними додаткових угод до договорів оренди земельних ділянок з 01.07.2021 р. в редакції

позивача. В свою чергу орендарі подали зустрічну позовну заяву про визнання рішення громади недійсним та скасування.

Яке рішення повинен прийняти суд? Назвіть підстави для внесення змін у договір оренди земельної ділянки. Які способи захисту прав орендаря передбачені земельним законодавством?

Рекомендована література

1. Батигіна О. М., Данілік Д. М. Розірвання договору оренди як підстава припинення права оренди на земельну ділянку сільськогосподарського призначення: судові спори та нормативно-правове регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. Ч.2. С. 19-23.

2. Борденюк О.В. Договір оренди землі в умовах воєнного часу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 205-209.

3. Гордєєв В. І. Актуальні правові питання оренди земельних ділянок в сучасних умовах. *Право та інновації*. 2024. № 2 (46). С. 39-45.

4. Козловська Л. Поновлення договору оренди землі та переважне право на укладення договору оренди землі на новий строк: розвиток законодавства та судової практики. *Юридична газета* від 08 червня 2026 р.

5. Кулинич П. Ф. Поновлення договору оренди землі як спосіб захисту прав орендаря: спірні положення законодавства та судова практика. *Судова апеляція*. 2019. № 4. С. 115-125.

6. Посібник для підготовки до іспиту із земельного права; за заг. ред. Т.В. Курман і Т.В. Лісової. Харків: Право, 2024. 280с.

7. Шевченко В. В. Свобода розірвання договору оренди землі: аналіз законодавства та судової практики. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 199–204.

8. Шульга М. Актуальні правові аспекти оренди земель. *Юридичний вісник. Проблеми та судження*. 2025/1. С.172-179.

1. ДАЙДЖЕСТ практики Верховного Суду у справах із договору оренди землі
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_upload/s/supreme/Daijest_orenda_zemli_2018_2021.pdf
2. Постанова ВП Верховного Суду від 22.09.2020 у справі № 159/5756/18 (щодо поновлення договору оренди земельної ділянки) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270706>
3. Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2023 у справі № 906/1314/21 (щодо реалізації переважного права орендаря на поновлення договору оренди землі) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115746281>
4. Постанова Верховного Суду від 06.03.2019 у справі 183/262/17 (щодо поняття систематичної несплати орендної плати) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80458238>
5. Процедура поновлення договору оренди землі: нова позиція Великої Палати Верховного Суду. URL: <https://everlegal.ua/protsedura-ponovlennya-dogovoru-orendy-zemli-nova-pozytsiya-velykoyi-palaty-verkhovnogo-sudu>
6. Постанова ВП Верховного Суду від 15.10.2025 у справі 907/882/22 (щодо набрання юридичної сили додаткової угоди до договору оренди землі). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131130798>
7. Постанова Верховного Суду від 03.02.2021 р у справі № 915/1003/20 щодо поновлення договору оренди землі). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94656768>
8. Постанова ВП Верховного Суду від 02.11. 2022 у справі № 922/3166/20 (щодо захисту права за допомогою зобов'язально-правових способів). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510192>
9. Постанова Верховного Суду від 18.10. 2023 у справі № 910/20745/20 (щодо одностороннього припинення договору оренди землі). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114291950>
10. Постанова ВП Верховного Суду від 20.11. 2024 у справі № 918/391/23 (щодо застосування п. «д» ч. 1 ст. 141 ЗК України та ч. 2 ст. 651 ЦК України при розірванні договору

оренди землі). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123602976>

11. Постанова ВП Верховного Суду від 05.06.2024 у справі № 914/2848/22 (щодо належного способу захисту у разі зміни НГО земельної ділянки державної або комунальної власності) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120396090>

12. Постанова Верховного Суду від 06.03. 2025 у справі №160/5643/23 (щодо зміни ставки орендної плати за земельну ділянку) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125656549>

Тема 9. Особливості вирішення земельних спорів щодо окремих інститутів права землекористування

Питання для обговорення

1. Судова практика та правові позиції Верховного Суду щодо вирішення земельних спорів щодо емфітевзису.
2. Специфіка розгляду справ, пов'язаних із укладенням та припиненням договорів суперфіцію.
3. Особливості судового розгляду справ щодо сервітутних правовідносин.

Завдання

1. До районного суду М. звернувся з позовом до ПрАТ «Центр-Буд» про припинення права користування земельною ділянкою для забудови (суперфіцію), знесення новозбудованого об'єкта нерухомості та приведення земельної ділянки у попередній стан. На обґрунтування позовних вимог М. посилається на те, що між ним та відповідачем було укладено договір суперфіцію строком на 3 роки для будівництва двоповерхового торгово-офісного центру. Строк дії договору закінчився, проте відповідач земельну ділянку не повернув, звільнити її від забудови відмовився і продовжує

нею користуватися. М. стверджує, що оскільки строк права користування сплив, підстави для перебування відповідача на його землі відпали, а тому будівля підлягає знесенню за рахунок забудовника.

Крім того, позивач вважає незаконними умови договору суперфіцію та дії відповідача, згідно з якими: 1) відповідач під час дії договору зареєстрував за собою право власності на ще недобудований торговий центр (як об'єкт незавершеного будівництва з готовністю 75%), і на цій підставі заявляє, що його право користування землею стало безстроковим в силу статті 415 Цивільного кодексу України; 2) у договорі суперфіцію міститься пункт, згідно з яким у разі закінчення строку договору відповідач має переважне право на укладення договору на новий строк, а якщо власник землі відмовляється від продовження без поважних причин, він зобов'язаний викупити зведену будівлю за ціною, яку самостійно визначить незалежний оцінювач, що позивач вважає кабальним обмеженням свого права власності.

Вирішіть справу.

2. До районного суду К. звернувся з позовом до ФГ про визнання недійсним договору про встановлення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису). На обґрунтування позовних вимог К. посиляється на те, що на етапі обговорення істотних умов договору з відповідачем – ФГ було досягнуто згоди про укладення договору оренди земельної ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва з метою використання для сільськогосподарського виробництва на строк 49 років зі сплатою 130 000 грн орендної плати. Під час підписання договору оренди земельної ділянки К. стверджує про те, що не знав, що підписав не договір оренди землі, а договір про встановлення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису). Отже, під час підписання оспорюваного договору емфітевзису його ввели в оману.

Крім того, позивач вважає незаконними умови договору емфітевзису, згідно з якими: 1) відповідачу надається право без спеціального дозволу позивача зводити на земельній ділянці необхідні будівлі й споруди, оскільки даний пункт договору може призвести до втрати певної площі родючих земель; 2) відповідач має право на відчуження емфітевтичного права на свій розсуд, але в разі його продажу власник має переважне право перед іншими особами на його придбання на підставах сплати відповідачеві 5% вартості земельної ділянки за кожен сільськогосподарський рік, що залишився до закінчення строку даного договору.

Вирішіть справу.

3. До суду АТ «Обленерго» звернулося з позовом до фермера В. про примусове встановлення безстрокового земельного сервітуту для розміщення, обслуговування та ремонту повітряної лінії електропередачі напругою 10 кВ. На обґрунтування позовних вимог позивач посиляється на те, що через земельну ділянку відповідача, яка призначена для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, необхідно прокласти кабельну трасу для забезпечення електропостачанням новозбудованої районної лікарні. АТ «Обленерго» стверджує, що цей маршрут є технічно та економічно найоптимальнішим, а добровільної згоди від власника землі отримати не вдалося.

Крім того, позивач вважає незаконними доводи відповідача В., викладені у запереченнях, згідно з якими: 1) фермер вимагає відмовити у задоволенні позову, оскільки встановлення охоронної зони навколо лінії електропередачі фактично унеможливить використання майже третини площі його поля за цільовим призначенням, адже там буде заборонено роботу великогабаритної сільськогосподарської техніки; 2) відповідач наполягає, що якщо суд усе ж таки встановить сервітут, то АТ «Обленерго» зобов'язане одноразово викупити у нього цю частину земельної ділянки за ринковою вартістю або щорічно відшкодовувати йому

упущену вигоду від втрати врожаю, що, на думку енергокомпанії, суперечить безстроковій та обмеженій природі сервітутного права.

Вирішіть справу. Підготуйте проєкт судового рішення.

4. Б. та К. на праві спільної сумісної власності належала земельна ділянка. При її поділі були погоджені межі ділянок і укладена усна угода про безоплатний сервітут на право проходу й проїзду на велосипеді, межі якого визначені в кадастровому плані земельної ділянки.

Через деякий час К. вирішив продати свою земельну ділянку. У договорі купівлі-продажу з Р. був передбачений обов'язок не порушувати права власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів, дотримуватися правил добросусідства. Незважаючи на це, після оформлення угоди новий власник земельної ділянки Р. перекрив огорожею вхід до земельної ділянки, вважаючи, що Б. не дотримується умов виконання сервітуту.

Б. звернувся до суду з позовом проти Р. Однак у судовому засіданні було встановлено, що при розробці технічної документації із землеустрою щодо складання документів, які посвідчують право власності на земельні ділянки, були допущені грубі порушення законів України, а саме: відсутній письмовий договір на встановлення виду сервітуту (а це суперечить ст. 206 п. 1 ЦК України); невірно визначено вид права земельного сервітуту – замість права сервітуту «Право проходу і проїзду на велосипеді», зареєстрованого в земельному кадастрі, вказано недійсний сервітут «Право проходу і проїзду»; виявлено невідповідність запроєктованого сервітуту його фактичному розташуванню, а саме запроєктований сервітут проходить крізь культурні насадження, а земельний сервітут у натурі (на місцевості) має тверде асфальтове покриття.

Вирішіть справу.

5. А. придбала земельну ділянку площею 0,0750 га із цільовим призначенням для будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. Будьяких обтяжень її земельної ділянки у витягах про право власності на будинок і в договорі купівлі-продажу земельної ділянки, на якій розташований будинок, не було. Згодом А. дізналася про те, що в межах ділянки проходять каналізаційні труби від сусідських будинків і що вони пролягають надто близько до її будинку – на відстані 1 м 8 см, а це не відповідає жодним будівельним нормам.

А. викликала працівників водоканалу, які повідомили, що труби знаходяться в аварійному стані і їх необхідно міняти. Виявивши ще й те, що від цих труб надходить загроза забруднення території її земельної ділянки і підтоплення будинку, вона запропонувала їх власникам перенести каналізаційні труби в інше місце, а коли вони не відреагували на її пропозицію, самостійно усунула виявлені загрози шляхом поперечного перерізання труби й перекривання виходу з неї з боку будинків позивачів запірним пристроєм.

Вважаючи дії А. неправомірними, власники сусідніх земельних ділянок вимагають від А. відновити раніше існуючий стан системи водовідведення їх будинків, однак А. не допускає на територію своєї ділянки робітників для виконання необхідних ремонтних робіт пошкодженої нею каналізаційної труби, заборонила користуватися нею для водовідведення сусідніх будинків, унаслідок чого їх власники позбавлені можливості поновити свої права й відновити раніше існуючий стан шляхом ремонту наявної системи водовідведення.

Вирішіть справу. Чи правомірні дії А.? У чому полягає сутність земельного сервітуту? Який порядок його встановлення?

Рекомендована література

1. Набуття і реалізація прав на землю в Україні: навч. посіб./ за ред. І. І. Каракаша. Одеса: Юрид. літ., 2016, 332 с.

2. Харитоновна Т. Є. Здійснення прав на чужі земельні ділянки в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2016. 424 с.

3. Федчишин Д. В. Реалізація та захист земельних прав в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. Херсон: Гельветика, 2020. 418 с.

4. Лейба Л. В. Право на сервітутне користування чужою земельною ділянкою. *Земельне право: підручник*: 3-тє вид. доп. і перероб. / за ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2023. С. 158–169.

5. Марусенко Р. І. Сервітут земельний. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 16 : Земельне та аграрне право / редкол.: М.В. Шульга, В.В.Носік, П.Ф.Кулінич та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право. 2019. 696 с.

6. Барабаш Н. П., Чопко Х. І. Публічні та приватні земельні сервітути: сучасний стан правового регулювання та тенденції розвитку. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026. № 1. С. 106-110.

7. Ващишин М. Я., Найда К. В. Виокремлення інфраструктурних сервітутів у системі земельних сервітутів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 320-324.

8. Ільків Н. В. Особливості судового розгляду справ щодо виникнення права земельного сервітуту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 89. Ч. 2. С. 274-279.

9. Ковальчук М. О., Ковальчук О. М. Особливості реалізації права на користування землею в Україні: теоретико-правова сутність. *Київський юридичний журнал*. 2025. № 8. С. 45-53.

10. Лісова Т. В. Право земельного сервітуту: актуальні питання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 363-367.

11. Найда К. В. Правові аспекти розмежування земельного сервітуту та суперфіцію. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2024. № 4. С. 15-22.

12. Харитонova Т. Є., Лабунський М. В. Деякі аспекти гармонізації українського та європейського законодавства щодо емфітевзису. *Часопис цивілістики*. 2026. №. 60. С. 99-107.

13. Харитонova Т. Є., Щербаков Ю. С. Встановлення земельних сервітутів для потреб енергетики: науково-практичні правові проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 237-245.

Рекомендована судова практика

1. Постанова КІС ВС від 20.01.2025 р. у справі № 390/25/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124596533>

2. Постанова КІС ВС від 18.02.2026 р. у справі № 484/6346/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/134322816?utm_source=chatgpt.com

3. Постанова КІС ВС від 27.11.2025 р. у справі № 179/1919/24. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=132117279&utm_source=chatgpt.com

4. Постанова КІС ВС від 23.05.2024 р. у справі № 518/520/20. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/postanova_45?utm_source=chatgpt.com

5. Постанова ВС КГС від 05.11.2024 р. у справі № 923/898/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123012091>

6. Постанова ВС КГС від 03.09.2024 р. у справі № 916/4327/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121562118>.

7. Постанова КІС ВС від 20.06. 2024 р. у справі № 359/4563/21. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C028519>

8. Постанова ВС КІС від 31.01.2024 р. у справі №938/582/21. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_vssu_vid_31_01_2024_roku_u_sprav_i_938_582_21/

Тема 10. Особливості вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами

Питання для обговорення

1. Особливості визначення й відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам.
2. Правові проблеми кондикційних відносин при використанні земельних ділянок.
3. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок та використання їх не за цільовим призначенням.
4. Особливості відшкодування шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства.

Завдання

1. ТОВ “Природа-3” у 2009 р. уклало договір оренди земельної ділянки із К. строком на 10 років, який припиняв свою дію 1 лютого 2019 р. Після закінчення вказаного строку договір не було поновлено.

У квітні 2019 р. ФГ “Промінь” уклало договір оренди земельної ділянки з К. Як належний землекористувач ФГ здійснило посів сої на орендованій земельній ділянці, однак ТОВ “Природа-3” самовільно пересіяло й використало зазначену земельну ділянку для вирощування тієї ж культури – сої. У жовтні 2019 р. ТОВ “Природа-3” зібрало врожай по 36,2 центнери сої з одного гектара.

У грудні 2019 р. ФГ “Промінь” звернулося до суду з позовом до ТОВ “Природа-3”, вважаючи, що останній за відсутності правових підстав використовував належну ФГ

“Промінь” земельну ділянку у своїй господарській діяльності, отримав від незаконного використання доходи, у зв’язку з чим вимагає відшкодувати шкоду у розмірі 306000 грн. У свою чергу, ТОВ “Природа-3” заперечує проти цього, бо переконане, що правомірно користується земельною ділянкою на підставі договірних відносин із власником землі, які не припинено.

Вирішіть справу. Чи є ознаки самовільного зайняття земельної ділянки? Який порядок відшкодування збитків, зокрема, при тимчасовому зайнятті земельної ділянки? Як розраховується розмір заподіяної шкоди?

2. Власницею земельної ділянки площею 0,8 га з цільовим призначенням для ведення товарного сільськогосподарського виробництва є С. Між нею і ТОВ “Меркурій” укладено договір оренди згаданої земельної ділянки.

Проте протягом двох років із часу укладення цього договору земельна ділянка орендарем не оброблялася й не використовувалася за цільовим призначенням, а саме: не оралася, посів сільськогосподарських культур не проводився, не вживалися заходи боротьби з бур’янами, через що земельна ділянка перебуває у занедбаному стані, забур’янена й заліснена. Посилаючись на це, С. звернулася до суду з позовом про розірвання договору оренди.

Суд першої інстанції та апеляційний суд задовольнили позов, виходячи із того, що тривалим невикористанням земельних ділянок за призначенням ТОВ “Меркурій” як орендар порушило істотні умови договору, що призвело до порушення режиму використання земельної ділянки, забур’янення і заліснення.

Не погодившись із рішенням суду, ТОВ “Меркурій” подало касаційну скаргу, у якій, посилаючись на неправильне застосування зазначеними судами норм матеріального права й порушення норм процесуального права, просило скасувати оскаржувані судові рішення й ухвалити у справі нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог.

Вирішіть справу. Які є підстави для розірвання договору оренди землі? У чому відмінність між поняттями

«невикористання земельної ділянки за цільовим призначенням» і «використання земельної ділянки не за цільовим призначенням»? Який порядок відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок використання земельних ділянок не за цільовим призначенням?

3. Державною екологічною інспекцією в березні 2017 р. проведено планову перевірку дотримання ПрАТ “Поляна” вимог природоохоронного законодавства. За результатами перевірки складено акт, у якому зафіксовано, що на території підприємства виявлено два факти засмічення земельних ділянок, а саме будівельним сміттям і металобрухтом. Із метою усунення порушень, виявлених під час перевірки, державним інспектором видано припис, згідно з яким ПрАТ “Поляна” зобов’язане до червня 2017 р. прибрати будівельне сміття із земельних ділянок й утримувати їх у належному екологічно-санітарному стані, а також відшкодувати шкоду у сумі 250 300,00 грн.

У січні 2019 р. Державна екологічна інспекція звернулася до суду з позовом до ПрАТ “Поляна” про стягнення на рахунок спеціального фонду місцевого бюджету шкоди, заподіяної державі внаслідок засмічення земельної ділянки будівельним сміттям у сумі 250 300, 00 грн. ПрАТ “Поляна” у відзиві на позовну заяву, заперечуючи проти її задоволення, зазначило, зокрема, що:

1) Державною екологічною інспекцією не надано доказів на підтвердження того, що зафіксоване згідно з актом перевірки засмічення земельної ділянки призвело або могло призвести до забруднення навколишнього природного середовища, а також доказів заподіяння відповідачем шкоди, що свідчить про відсутність складу цивільного правопорушення і підстав для притягнення відповідача до цивільно-правової відповідальності;

2) будівельне сміття на земельній ділянці перебувало впродовж незначного часу і наступного дня після перевірки було вивезене, отже, тимчасове перебування будівельного сміття не заподіяло і не могло заподіяти будь-якої шкоди навколишньому природному середовищу;

3) в акті перевірки усупереч вимогам пункту 3.5.1 Методики вимірювання товщини шару відходів не проведено; до того ж немає інформації про метод визначення площі засміченої ділянки, на підставі розмірів якої було здійснено розрахунок шкоди;

4) розрахунок шкоди на підставі акта перевірки зроблено з порушенням вимог пункту 5.1 Методики, а саме через 2 роки і 8 місяців після з'ясування відповідного факту.

Вирішіть справу.

4. На належній Р. земельній ділянці без її дозволу невідомі особи самовільно спорудили дитячий майданчик у вигляді комплексу металевих конструкцій, закріплених шляхом закопування у поверхневий шар земельної ділянки. При спробі Р. демонтувати дитячий майданчик М. перешкоджав цьому. Крім того, із приводу цього Р. подано заяву про вчинення правопорушення, після чого вона була викликана в поліцію.

Однак М. продовжував вчиняти дії, які перешкоджали Р. відновити стан земельної ділянки, що змусило Р. звернутися до суду з позовом проти М. про визнання права й усунення перешкод у користуванні майном. Також вона просила відновити стан земельної ділянки, що існував до порушення її прав на користування, визнати право на самозахист свого права власності на вказану земельну ділянку шляхом демонтажу незаконно спорудженого на ній дитячого майданчика; заборонити М. вчиняти дії, які перешкоджали б їй відновити стан земельної ділянки, що існував до такого порушення.

Вирішіть справу.

5. У грудні 2019 р. міська рада звернулася до суду із позовною заявою до К. про стягнення з відповідача на користь позивача доходів у вигляді орендної плати за період з 2016–2019 рр., оскільки земельна ділянка загальною площею 0,30 га використовується відповідачем за відсутності документів на право користування на умовах оренди. Отже, відповідач безпідставно зберіг майно у розмірі 300 000 грн (ст. 1212 ЦК

України), бо на земельній ділянці знаходиться об'єкт нерухомого майна відповідача. Власником земельної ділянки є територіальна громада, а відповідач безоплатно й самовільно користується нею з 2016 р.

Відповідач заперечував проти задоволення позову, аргументуючи тим, що на спірній земельній ділянці розташована СТО, яка належить йому на праві власності з 2016 р., а тому земельна ділянка не є безпідставно набутим майном у розумінні приписів ст. 1212 ЦК України. Він вживав необхідних заходів для оформлення свого права на земельну ділянку шляхом її викупу у зв'язку з переходом до нього права власності на будівлі (ст. 120 ЗК України). За період з 2016 р. по грудень 2017 р. отримав рішення міськради на купівлю земельної ділянки, розробив проєкт землеустрою, отримав акт погодження меж земельної ділянки, оформив кадастровий номер і документи щодо експертної грошової вартості земельної ділянки для її викупу, уклав договір авансового платежу, а також за вказаний час сплачував земельний податок. Проте протягом двох років позивач не укладає договору купівлі-продажу земельної ділянки, а тому з вини позивача гр. К. не має правовстановлюючих документів на земельну ділянку на час розгляду справи. Із заявою на оформлення договору оренди земельної ділянки відповідач не звертався. У зв'язку із цим позов не підлягає задоволенню.

Яке рішення має прийняти суд? Підготуйте проєкт судового рішення. Назвіть особливості застосування земельного та цивільного законодавства при переході права власності на об'єкти нерухомого майна.

Рекомендована література

1. Набуття і реалізація прав на землю в Україні: навч. посіб. / за ред. І. І. Каракаша. Одеса: Юрид. літ., 2016. 332 с.
2. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: моногр. Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Юрайт, 2020. 394 с.

3. Федчишин Д. В. Реалізація та захист земельних прав в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. Херсон: Гельветика, 2020. 418 с.

4. Сидоренко В. В. Правові наслідки самовільного зайняття земельних ділянок: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 195 с.

5. Суца Л. М. Правові засади відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам в Україні: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 188 с.

6. Гордєєв В.І., Федорович В. І. Відшкодування збитків власникам земельних ділянок і землекористувачам. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М.В. Шульга. В.В. Носік, П.Ф. Кулінич та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право. 2019. С. 64-70.

7. Ігнатенко І. В. Правові питання забезпечення землеустрою як напрямку удосконалення сільськогосподарського землекористування. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 28–32.

8. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1 (42). С. 75-81.

9. Шульга М. В. Самовільне зайняття земельної ділянки. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М.В. Шульга. В.В. Носік, П.Ф. Кулінич та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право. 2019. С. 556-559.

10. Гордєєв В. І. Актуальні питання відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. *Аграрне та земельне право :сучасна парадигма і перспективи розвитку*: колективна монографія за ред. д.ю.н., проф. Гетьмана А.П. та д.ю.н., Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. С.398-420.

11. Гордєєв В. І. Проблеми кондикційних зобов'язань при розгляді земельних спорів. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С.127-133.

12. Чечерський В. І. Деякі проблеми визначення збитків при притягненні до відповідальності за порушення земельного законодавства. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. Випуск №1. 2026. ч.2. С.156-160.

Рекомендована судова практика

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.09.2018 р. у справі № 712/10864/16-а (суд не може перебирати на себе повноваження органів місцевого самоврядування з прийняття рішення про зміну цільового призначення земельної ділянки). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/76912513>.

2. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 18.11.2019 р. у справі № 908/374/19 (щодо стягнення шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=85711204&red=10000325c5cbd901d469ea52c2dd633f0d3618&d=5>

3. Постанова Верховного Суду від 14.07. 2020 р. у справі № 916/1998/19 (щодо зміни виду використання земельної ділянки в межах однієї категорії земель). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90465543>

4. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 27.09.2018 р. у справі № 909/6/18 (про відшкодування шкоди заподіяної внаслідок засмічення земельної ділянки відходами). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76905569>.

5. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 04.12.2020 р. у справі № 200/13857/13-а(2-а/200/49/15 (щодо визначення розміру збитків при використанні земельних ділянок). URL: <https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/89045256>.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 823/2491/18 (щодо затвердження акта про визначення збитків власнику землі та невиконання в добровільному порядку рішення виконкому, орган місцевого самоврядування). URL: <https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/82998204>.

7. Постанова Верховного Суду від 20.11.2019 р. у справі №922/3412/17 (щодо кондикційних відносини). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78297802>.

8. Постанова Верховного Суду від 15.10.2019 р. у справі № 922/1379/18 (щодо неможливості застосування кондикції у разі купівлі земельної ділянки). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85174593>.

9. Постанова Верховного Суду від 9.03.2021 р. у справі № 922/1453/20 (щодо формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=100544446&red=100003a9c9>

10. Постанова Верховного Суду від 17.12. 2025 р. у справі № 380/15810/21 (щодо порядку зміни цільового призначення земельної ділянки). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132709065>

11.Постанова Верховного Суду від 04.08.2021 р. у справі № 922/3507/20 (щодо укладення в майбутньому договору купівлі-продажу земельної ділянки) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98987636>

12. Постанова Верховного Суду від 05.08.2022 р. у справі № 922/2060/20 (щодо кондикційних відносин при оформленні земельної ділянки у власність). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105612020>.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду 05.07. 2023 р. у справі № 912/2797/21 (щодо визначення орендної плати без застосування нормативної грошової оцінки земельної ділянки) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112664880>

14. Вирішення спорів у земельних відносинах та щодо права власності. Актуальна судова практика Верховного Суду. травень 2026.

URL:https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KGS_Vurish_sporiv_zemeln_vidnos.pdf

15. Постанова Верховного Суду від 28 січня 2026 р. у справі № 688/1504/21 (щодо солідарної відповідальності за забруднення земельної ділянки) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134499437>

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Нормативно-правові акти

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
5. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 року № 1559-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17#Text>
6. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>.
7. Про Державний земельний кадастр: Закон України 7 липня 2011 року № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>
8. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень: Закон України від 1.07.2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.
9. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-п#Text>.
10. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>.

11. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

12. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

13. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>.

14. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14 травня 2015 р. № 417-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19#Text>.

15. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

16. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

17. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>.

18. Деякі питання удосконалення механізмів захисту речових прав на земельні ділянки: постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 р. № 925. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/925-2017-п#Text>.

19. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 р. № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-%D0%BF#Text>.

20. Про затвердження Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF>.

21. Про затвердження Типового договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом: Постанова Кабінету Міністрів України від 02 червня 2021 р. № 572р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/572-2021-%D0%BF#Text>

22. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF>.

23. Порядок державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#n236>

24. Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації про альтернативні методи розв'язання спорів між адміністративними органами і приватними сторонами (Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СКЕП-СЕРЕЈ) Страсбург, 7 грудня 2007 р., СЕРЕЈ (2007) 15). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 489–496.

25. Рекомендація Рес (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами (ухвалена Комітетом Міністрів 5 вересня 2001 року на 762-ому засіданні заступників Міністрів). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 463–467.

26. Рекомендація Рес (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах (ухвалена Комітетом Міністрів 18 вересня 2002 року на 808-му засіданні заступників міністрів). *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 468–471.

27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім “Кампус Коттон клуб”» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9.07.2002 р. № 15-рп/2002. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.

28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду

України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 1.04.2010 р. № 10-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-10#Text>.

29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 р. № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.

30. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 року, заяви № 29458/04 та № 29465/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115#Text.

31. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Проніна проти України» від 18 липня 2006 року, заява № 63566/00. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096#Text.

32. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Стретч проти Сполученого Королівства» від 24.07.2003 р. URL: <https://swarb.co.uk/stretch-v-the-united-kingdom-echr-24-jun-2003/>.

33. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» від 20.10.2011 р., заява № 29979/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text.

34. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук та Цицюра проти України» від 22 травня 2018 року, заяви № 846/16 та № 1075/16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#Text.

Інтернет-ресурси

<https://neik.nlu.edu.ua/moodle/course/view.php?id=770> – Стандартизований електронний навчально-методичний комплекс (СЕНМК). Кафедра земельного та аграрного права. Земельні спори.

<http://portal.rada.gov.ua> – офіційний сайт Верховної Ради України.

<https://www.president.gov.ua> – офіційне інтернет-представництво Президента України.

<http://www.kmu.gov.ua> – офіційний портал Кабінету Міністрів України.

<https://me.gov.ua/?lang=uk-UA> – офіційний веб-сайт Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України

<http://land.gov.ua> – офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

<http://www.dzk.gov.ua> – сайт Центру державного земельного кадастру.

<http://www.zemres.com> – сайт землевпорядників України.

<http://www.pravoua.com.ua> – офіційний сайт журналу «Право України».

<http://lib.rada.gov.ua> – сайт бібліотеки Верховної Ради України.

<http://www.nbuv.gov.ua> – сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

http://10.106.3.2/index.php?option=com_k2&view=item&id=65:elektronni-resursi. – Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

<https://lpd.court.gov.ua> – База правових позицій Верховного Суду.

<https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/1783960> – Про правові висновки Верховного Суду в земельних спорах розповіли судді ВС під час всеукраїнського круглого столу

https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_akt_prav_vusn_VP_VS_zem_sporu.pdf – Актуальні

правові висновки Великої Палати Верховного Суду у земельних спорах.

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_02_22_Krasnov_prez_2022_02_18.pdf – Правові позиції Верховного Суду у земельних спорах.

https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Oglyad_VS_zemelni_pitannya.pdf – Огляд практики (із земельних спорів) 2025 р. Національна Асоціація адвокатів України.

https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Oglyad_sudpr_raktika.pdf – Огляд практики (із земельних спорів) 2026 р. Національна Асоціація адвокатів України.

https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Prakt_VS_jirr_zem_sporiv.pdf – Юрисдикційність земельних спорів: практика Великої Палати Верховного Суду (Віталій Уркевич).

https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/128_Case_law_of_the_Supreme_Court_on_public_land_disputes_bernaziuk.pdf – Правові позиції Верховного Суду у публічно-правових земельних спорах (Ян Берназюк).

ПРОГРАМНІ ПИТАННЯ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ»

1. Вирішення земельних спорів у системі гарантій реалізації земельних прав.
2. Загальні й спеціальні юридичні гарантії земельних прав.
3. Земельний спір: поняття, зміст і причини виникнення.
4. Об'єкти й суб'єкти земельних спорів.
5. Держава як суб'єкт земельних спорів.
6. Риси земельних спорів. Класифікація земельних спорів.
7. Поняття і особливості способів захисту земельних прав.
8. Законодавчі гарантії захисту земельних прав.
9. Законодавче забезпечення способів захисту прав громадян і юридичних осіб на земельні ділянки.
10. Юридичне значення способів захисту земельних прав.
11. Класифікація способів захисту земельних прав.
12. Визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування як спосіб захисту земельних прав громадян і юридичних осіб на земельні ділянки.
13. Юрисдикційна форма захисту прав. Її різновиди.
14. Особливості земельних спорів, які розглядаються в порядку цивільного судочинства.
15. Особливості земельних спорів, які розглядаються в порядку господарського судочинства.
16. Особливості земельних спорів, які розглядаються в порядку адміністративного судочинства.
17. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері вирішення земельних спорів.
18. Процедура вирішення земельних спорів у позасудовому порядку.
19. Правові засади вирішення земельних спорів.
20. Система органів, які вирішують земельні спори.
21. Характеристика земельних спорів, які вирішуються судами.
22. Земельні спори, які вирішуються судами загальної юрисдикції.
23. Юрисдикція судів щодо вирішення земельних спорів.

24. Земельні спори, які не підлягають судовому розгляду із урахуванням практики Верховного Суду.

25. Характеристика земельних спорів щодо набуття права власності на земельні ділянки.

26. Судовий захист права власності на земельну ділянку, яке виникає в результаті її безоплатної передачі.

27. Особливості вирішення земельних спорів при виникненні права власності на земельну ділянку за набувальною давністю.

28. Загальні спори щодо переходу права на земельну ділянку при переході права на будівлю чи споруду.

29. Особливості вирішення земельних спорів, щодо припинення права власності на земельні ділянки.

30. Земельні спори щодо особливостей права землекористування земельною ділянкою.

31. Поняття й ознаки права постійного землекористування. Реєстрація права постійного користування.

32. Об'єктно-суб'єктний склад правовідносин у сфері постійного землекористування.

33. Правові проблеми у практиці реалізації права постійного землекористування.

34. Вирішення земельних спорів у сфері постійного користування земельними ділянками фермерських господарств.

35. Правові висновки Верховного Суду у сфері виникнення, реалізації та припинення права постійного землекористування.

36. Земельні спори щодо спадкування права постійного землекористування: сутність і порядок вирішення.

37. Поняття й ознаки договору оренди землі.

38. Особливості об'єктно-суб'єктного складу правовідносин щодо договірної форми використання земельних ділянок на умовах оренди.

39. Види земельних спорів, що виникають при використанні земельних ділянок на умовах оренди.

40. Правові позиції Верховного Суду у сфері виникнення права оренди земельної ділянки.

41. Особливості вирішення земельних спорів, пов'язаних із укладенням договору оренди землі.

42. Особливості судової практики щодо укладення договору оренди земельної ділянки державної та комунальної власності.

43. Підстави припинення договору оренди земельної ділянки.

44. Правові наслідки припинення договору оренди земельної ділянки.

45. Особливості судової практики щодо підстав і порядку припинення договору оренди земельної ділянки.

46. Особливості земельних спорів щодо внесення змін до договору оренди земельної ділянки.

47. Особливості поновлення договору оренди земельної ділянки.

48. Правові позиції Верховного Суду щодо поновлення договору оренди земельної ділянки.

49. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) або для забудови (суперфіцій): поняття й особливості.

50. Зміст права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови.

51. Особливості вирішення земельних спорів, пов'язаних з укладенням та припиненням договору суперфіцію.

52. Особливості вирішення земельних спорів, пов'язаних із укладенням та припиненням договору емфітевзису.

53. Земельні сервітути: їх значення для забезпечення земельних прав.

54. Особливості вирішення судами справ щодо встановлення і припинення земельних сервітутів.

55. Земельні спори щодо визначення розмірів і відшкодування збитків власникам і землекористувачам земельних ділянок.

56. Правові проблеми кондикційних відносин при використанні земельних ділянок.

57. Земельні спори щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок.

58. Земельні спори щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок використання земельних ділянок не за цільовим призначенням.

59. Особливості відшкодування шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства.

60. Специфіка земельних спорів, пов'язаних зі відшкодуванням втрат сільськогосподарського й лісгосподарського виробництва.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Загальний розрахунок годин лекцій та практичних занять.....	3
Програма навчальної дисципліни	14
Завдання до практичних занять та самостійної роботи.....	14
Тема 1. Земельні спори: поняття, сутність і правова класифікація.....	14
Тема 2. Способи захисту земельних прав та їх класифікація при розгляді земельних спорів.....	20
Тема 3. Юрисдикція (підвідомчість) земельних спорів.....	25
Тема 4. Загальна характеристика земельних спорів, які вирішуються судами.....	33
Тема 5. Особливості вирішення земельних спорів щодо набуття, реалізації та припинення права власності на земельні ділянки.....	41
Тема 6. Особливості вирішення земельних спорів щодо реалізації права постійного користування земельними ділянками.....	45
Тема 7. Особливості вирішення земельних спорів щодо договірної форми використання земельних ділянок на умовах оренди.....	52
Тема 8. Особливості земельних спорів щодо припинення, внесення змін і поновлення договору оренди земельних ділянок.....	58
Тема 9. Особливості вирішення земельних спорів щодо окремих інститутів права землекористування.....	65
Тема 10. Особливості вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами.....	72
Інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів.....	81
Програмні питання з навчальної дисципліни	88

Навчальне електронне видання

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ТА ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

«ЗЕМЕЛЬНІ СПОРИ»

для студентів
другого (магістерського)
рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

У к л а д а ч і: ІГНАТЕНКО Ірина Володимирівна,
ГОРДЄЄВ Володимир Іванович,
ДАНІЛІК Дар'я Михайлівна,
ЛЕЙБА Людмила Василівна,
ЛІСОВА Тетяна Вікторівна,
ШАРАПОВА Світлана Володимирівна,
ШУЛЬГА Михайло Васильович.

Відповідальна за випуск *І. В. Ігнатенко*